

Teatmekogu

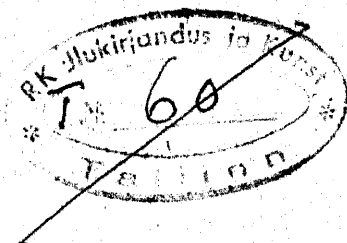
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925



EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 10

Eesti näitekirjandus 1924.

Üldiselt pole eesti kirjandus 1924. aastal mitte-halb. Siin leiduvad õige mitmed tööd, mille väärtus püsiv. Kuid eesti näitekirjandust mainitud aastal eraldi vaadeldes ei saa me enam seda rahuldavat tagajärge.

Võttes vaatluse alla üksnes tähtsamad ja suuremad tööd, saame neid arvu järele ainult neli ¹⁾: Jaan Kärneri „Kangelane“, Mait Metsanurga „Vagade elu“, Egon Närepi „Luu-painajad“ ja Nigol Hindo „Sõõrul“. Paljas see keskpärane arv ei ütle meile õieti veel midagi. Meid huvitab nende tööde sisu, väärtus.

Kolm esimest autorit nimetavad oma tööd komöödiaks, viimane — „dramaatiliseks skitsiks“ (mäletavasti, sest praegu pole mainitud töid käepärast). Draamad puuduvad üldse. Võib-olla on see väga iseloomustav nähtus ajajärgu suhtes. Alati pole teos, mis kannab nime komöödia, kunstiväärtuslik, vaid sageli on tekkinud see kui ajajärgu maitsete rahuldaja.

Iseäranis näib kandvat seda ilmet 1924. a. näitekirjanduse suurem töö — „Kangelane“, Jaan Kärneri komöödia kolmes vaatuses. Igatahes jäi nende ridade kirjutajale mulje, et Jaan Kärnergi pole pääsnud oma ohvri toomisest aja poliitilisele ja vaimlisele meelsusele.

Meie poliitiline elu hõõgub ainete palavikust, lugejaskonna maitse nõuab midagi lõbusat ja kergemat ning — ka kirjanikku ennast ahvatlevad loorberid. Mõnigi eesti lugupeetud kirjanik on näidanud hilisemal ajal sellekohaseid kalduvusi, pole ime, et Kärnergi neile lisandub.

¹⁾ Õieti peaksime saama küll viis tööd, sest 1924. a. ilmus ka „Loomingus“ üks tähelepanev dramaatiline töö — Hugo Raudsepa „Kohtumõistja Simson“; kuid et meil viimaseil aastail ainult eriraamatuina ilmunud töid on arvustatud, siis langeb ka mainitud töö arvustus edaspidiseks.

Kärneril on kogemusi — on kirjutanud juba ühe poliitilise satiiri, ühe pikema poemi, tunneb oma poliitilise mineviku tõttu ühiskondlikke olusid, valitseb luuletajana seotud vormi — miks siis mitte mõni sünteetiline katse neist elementidest? Oma vastses satiiris on katsunud ta seda anda.

„Kangelane“ on äratanud kõnelust. Et ta esietendus oli möödunud aasta sügisel „Draamateatris“ ja seda lavastati ka „Vanemuises“, siis on see kõnelus arusaadav. Kuid ka muidu on tast juttu olnud, näiteks avaldas Henrik Visnapuu ta kohta õige heatahtliku arvustuse „Loomingus“.

Nüüd tagantjärele neid arvustusi vaadeldes ja lugedes tundub, et arvustajad ei erine palju üksteisest, eriti mis puutub arvustatava teose poliitilisse kajastusse. Seepärast keeldun neist ühisjoonist siin uuesti kõnelemast, tahaksin ainult valgust heita vähem nähtud aladele.

Kärneri komöödia on libe oma käigus ja nilbe oma sisus. Vaadeldes seda peategelast Peep Ahast ennast, keda on austatud kangelase nimega. Ta korraldab teiste narri-misi (see on autori sõna), tahab tõmmata teiste naeruväär-sust, ent nagu oleks ise parem. Ei valeta rahvasõna, kui ütleb, et lõuamehed on ise alati kõige hullemad ja kõige naljakamad.

Ta saabub Eestisse Venemaalt vaevalt kuu aega tagasi, pääseb siinsesse seltskonda ajakirjaniku Marjapuu ja ta proua kaudu. Viimane on Ahasest koguni „sisse võetud“ kui mingi plika: „Ta on vaimustav! Need silmad ja see suu!“ (lhk. 24). Peep Ahas soovib prouakesel lahutada abielust ja annab lootusi enese peale. Ilmub siis nahavabri-kandi Martini majja ja juba esimesel juhusel räägib selle tütre kosimisest. Kui naised teineteist selle üle kahtlustavad ja armukadestavad, siis lubatakse võtta mõlemaid ja võetaksegi järgmisel päeval.

Igatahes kõige silmapaistvam iseloomu-omadus on Ahasel ta don-juanlikud kalduvused. Nendes ei saa kahelda, — näitab neid autor meile ju sellekohase läheduse ja uskuma-panevusega.

Kärner on puudutanud siin rohkesti helli kohti, on näidanud poliitilisi karjeriste, tõusik-vabrikante, tõusikuid ajakirjanikke ja apteekreid ning naiste järele jooksvaid armukütte. Mainitud elemendid on üksteisega lähedas ühenduses. Siin on, tõepoolest revolutsiooni-tegemine „kanakõvis“, nagu tähendab üks tegelane.

Vististi pole pannud Kärner teadlikult oma teose erotiilise külje peale suurt rõhku, kuid alateadvus on toiminud

siin kindlalt ning hästi. Igasugustest eelarvamistest vabu suhteid on kujutanud ta ikka ja alati. Lugegem näiteks „Bianka ja Ruthi“ või „Ainust idealisti“. Kirjanduslikult kasutatult on need elamused väga huvitavad ja annavad oma pihtiva ilme tõttu Kärneri teostele erilise ehtsuse.

„Kangelases“ tülitab meid aga autori langevus vulgaarsusse tõusik-perekonna halbade külgede karikeerimisel. Siin on säherdusi sõnu, mida omaette lugedes vahest tähele ei pane, kuid näitelavalt kuulatuina mõjuvad otse piinlikult.

Ka teose dramaatiline arendamine jätab palju soovida. Kogu aeg peab kobama umbkaudu ümber, et leida intriigi peasoont, mis teose tegelasi elustab ja liikuma paneb. Alles lõpuks, mis dramaatilise töö kohta liiga hiline, saame autori ja tegelaste pihtimuse kaudu selgusele.

Kõrvaliste asjade iseloomustamine on saanud mõjukam kui peategelaste puhul. Viimased tunduvad liiga kindluseta joonistatud olevat. Nad on liiga vastutulelikud ja paindlikud Peep Ahase ilusaile sõnule. Mõnestki kujust on antud tänuväärased piirjooned, ent lõpliku kujuna on nad vastuvõetamatud.

Teose nõrkused tulevad lavastuse puhul täiel määral ilmsiks. Raske on täita näitlejailgi autori poolt jäetud tühje kohti. Paul Sepp tegi omal lavastusel siiski kõik, mis võis. Arvustajate tunnistust mööda sai teos lavastatuna palju parem kui autori poolt kirjutatuna. Lavastaja oli juurde toonud mõned kõrvalstseenid rohke publikuga, shimmi, fokstrofi ja grammofoni, mis meie tõusikpublikule väga iseloomustav. Lavastaja kriipsutas alla tegelaste psühholoogilisi jooni ja tegi teose seega palju väärtuslikumaks kirjaniku omast.

Kärner ristib oma töö komöödiaks, ent koomilist väljendust leidub siin tõepoolest vähe. Puudub lõbus huumor või sarkastiline pilge, puudub üleolek näidendi tegelastest. Vilksatub mõni aforistlik mõte, mõni koomiline iseloomustus, kõige enam saavutab tähelepanu lihtne pihtimine.

Kõnelemist on ses teoses liiga palju, ent see ei huvita ja on hoopis kahvatu „Ainsa idealisti“ südamest tuleva vaimuka dialoogi kõrval. Tundub üldse, et autor pole sellele ainele ja kujutlusele nii kaasa elanud, kui oma varemate teoste puhul.

Teos on kirjutatud värsivormis. Selle poolest on ta uudiseks meie vastsemas kirjanduses. Kuid viejalgseid jambid, milles kirjutatud palju klassilisi tragöödiad ja draamasid, mis üldse pühalik-pateetiline vorm, ei näi sobivat seltskonna-satiirile, — tekitab nagu mingi vastolu.

Mait Metsanurga „Vagade elu“ pääsis näitelavale juba enne trükist ilmumist. Nagu „Kangelase“, nii maksab sellegi teose kohta, et teos võib tõusta hea lavastuse varal palju paremaks, kui on kirjandusliku tööna. Igatahes säärast rahuldavat muljet tööst lugemisel ei saa, kui omandasid selle arvustajad ta lavastuse puhul „Estonia“ teatris.

„Vagade elu“ pole mainitud kirjaniku loomingus värske saadus, vaid vanema asja ümbertöötus. Sellega on seletatud ka, et selle töö aine ei ole aktuaalne; muidu armastab Metsanurk ikka päevakorralisi aineid. Ta pilkab kümme-kond aastaid tagasi nii väga päevakorral olnud vagatsejaid-palvevendi.

Seda ainet on käsitelnud Metsanurk ise juba varemalt oma novellikogus „Jumalalapsed“ väikeste laastude näol, seda on riivanud õige paksudes joontes Eduard Wilde oma „Prohvet Maltsvetis“. Mis puutub Metsanurga praegusesse käsitlusse, siis ei või öelda, et see oleks õnnestunud paremini ja omapärasemalt kui teisel.

On tavaline, et pilget ja naeru väärivad objektid on kujutatud näidendites paksemais värvides, suuremate pahedega kui tegelikus elus. Nii ka Metsanurgal. Ta koonidab siin oma võime täielikult talutaadi ja -eide ning kiriku-võõr-mündri silmakirjalise vagatsemise ning hingelise tühjuse kinninaelutamiseks.

Näidendis esinejad Laiksaare vanad on niisugused, kes tarvitavad jumalastõna oma ilmliku ja patuse elu varjamiseks, ja seda nii ebateadlikult kui teadlikult. Nende katekilbiks on tuttav laul lauluraamatust: „Küll vagade elu siin seestpidi hiilgab“ (see on võetud ka näidendi mottoks), mille päästavad valla alati, kui juhtub olema midagi iseäralikku varjamiseks.

Nende vagatsemine on seotud väga lähedalt teise silmapaistva omadusega — ihnusega. Viimasest tagaaetuna võtab praegune Laiksaare vana oma noorpõlves lapsega tüdruku naiseks, et omandada seega ka võrdlemisi suurt kaasavara — Laiksaare talu. Ja nüüd saavad hakkama uue numbriga.

Nad sobitavad oma tütart paksukõhulisele ja libedaiseloomulisele võõrmündrile, et seega pikendada oma rendimaksu ning korjata kuldrublasid, mille vaatlemine loojeneva päikese paistel neid juba üksi lõbustab.

Kroonuteenistusest jõuab koju poeg, tahtejõuline ja tugeva-iseloomuline. Ta tahab talus maksuma panna uusi

korraldusi ja käsile võtta parandusi, ent kohtab siin vanemate ihnuskoisust ning nende valehiilgust.

Vanemad ei looda head oma saladuste avalikukstulemisest pojale ja sellepärast pääseb valla õige tõsine ning suurepärane „seespidine hiilgus“. Tütar saabub suhtest võõrmündriga silmapilgule, kus kõike avaldaks lapsekisa; sellepärast tahetakse kõrvaldada hädaoht tappetööga.

Viimane ebaõnnestub. Kuid selles on süüdi jälle Laiksaare taadi verre kasvanud kokkuhoid: Laiksaare vana peab viima ärälämmatatud lapse, kes mässitud naiste poolt ilusa uue suurräti sisse, hobusekoplisse hauda matmiseks. Kuid tal hakkab kahju uuest suurrätikust (aga lapsest pole tal kahju sugugi!); ta võtab selle lapse ümbert ära, ühtlasi ära tõmmates ka tropist lapse suu eest. Laps, kes pole veel surnud, jääbki ellu.

Neile vanadele ei ole jumalasõna hingeliseks vajaduseks, hinge lohutuseks elu kurvematel silmapilkudel. Neil on vaid naiivne traditsiooniline komme kõike paluda Jumalalt, isegi kuritööks head kordaminekut!

Kas leidub ka elus sarnaseid vagatsejaid tüüpe või on kirjanik loonud need oma ettekujutuse järele? Pole tähtis. Tähtis on vaid see, et nad seesugustena väga võikalt mõjuvad ja psühholoogiliselt ebausutavaks kipuvad minema. Kirjaniku liiga drastilised võtted ilma lahendava vastukaaluta ei mõju hästi. Halvema lavastuse puhul võib muutuda teos magedaks jandiks. „Estoonia“ teatri lavastust pole ma näinud, selle eest nägin teost lavastatuna Narva Eesti Seltsi teatris — ja seal muutus töö küll lihtsalt ebamaitstavaks.

Kui juba „palvevennad“ on patused inimesed, siis ei maksa „ilmalapsi“ rääkidagi. Need teevad pattu avalikult — suitsetavad ja joovad viina! Kuid nad jätavad selle maha. Jaan ei suitseta pea ega joo enam viina. Noorem vend Ants näppas vanemate tagant asju, rüüpas salaja viina, ent oma venna eeskujul tahab ta neist loobuda.

Kõige õpetlikumana on esitatud Laiksaare prohvetlik ja eeskuju pakkuv sulane Toomas. Ta on positiivseks kehas-tuseks ja ideaaliks, on vastukaaluks vagatsevaile palvevennile. Ta pooldab isiku iseseisvust ja julgust, mis puudub Laiksaare vanadel. „Ainult peremees ja isand on inimesel — see on ta ise.“ Mitte üksi mõtetes, vaid ka tegudes kehastab ta parema inimese tüübi. Kui peretütre Maali laps peab jääma isatuks, siis tahab olla Toomas selle isa.

Et Metsanurga kõnesolev töö on pärit „vanast heast ajast“, see paistab välja nii sisulistest kui vormilistest ele-

mentidest. Metsanurk arendab probleemi suitsetamise, viinajoomise ja sohilaste näol, nagu seda samal ajal tegi Eduard Wilde „Prohvet Maltsvetis“. Ja ta dramaatilised võtted on osaliselt (nagu salaja kuulamine põõsa taga) juba ammu kulunud.

Aine on dramaatiline, peaaegu kriminaalne; sellepärast pakub ta elevust, mis tarvilik lavateosele, et ta tõmbaks kaasa. Nagu „Estoonia“ lavastusest võis näha, võib ta selle poolest õige paljusid huvitada.

Oma olemise poolest pole töö koomiline ega traagiline, vaid vahelduv, sisaldades mõlemaid elemente. Metsanurgal pole kalduvusi huumoriks, vaid ta suunurgis seisab ikka irooniline pilge. Kui siin siiski on katsutud eluga lepitav humorist olla, siis pole see õieti õnnestunud.

Kaks ülejäänud tööd on seni tundmatuult algajailt. Kui juba kahe eelmise tuntud kirjaniku tööd pole kõigiti rahuldavad, siis ei saa seda viimastelt nõudagi. Klassilise täiuse ja selguse poole nad ei püüagi. Vaid koguni selle vastu — nad teevad uusi katsetusi, eriti tuleb seda Nigol Hindo kohta öelda. Nii peab see olemagi!

Egon Närep nimetab oma tööd „Luupainajateks“. Miks tuua välja luupainajaid kolikambrist või kääbustest? Närepi „Luupainajaid“ tuleb võtta mõistu. Aine on minevikust, kuid mõte on tänapäevane.

Närep on teinud oma teose tulipunktiks laste sünni küsimuse kombuluse vaatevinklist. Ta laseb oma tegelastel sõimata kirjandust seepärast, et viimane aitavat kaasa sigimisele.

Teose peategelane on kirjanik. Tema romaanid teevad peaaegu imesid, sest need, kes neid loevad, saavad sigijaiks. Isegi vanainimesed toovad lapsi ilmale. Kuhu panevad vaesed inimesed oma lapsed, kui neid tuleb järjest juurde? Surnult sündinuid toovad kirjaniku ukse taha, ent elavate eest ilmuvad ise kirjanikku ja kirjandust sõimama!

See on koguni vastupidine võtte tänapäevale. Nüüd süüdistatakse ju kirjandust selles, et viimane kahandab laste sündimist. Samuti pea peale on pööratud kombulusekohtu ja politsei lugu, kelle sihiks ilma hävitamine ja laste sündimise vastu võitlemine.

Esialgu sääraseid olukordi kuulda tuleb kahtlusega. Kuid pea peame küsima: Miks pole see võimalik ühes komöödias või jandis, kui sarnaseid asju sünnib tõeliseski elus?

Närepi teos on enam jant kui komöödia. Puht-humoristlik ja hingestatud elamus on temast kaugel. Labast

naeru on siin küllaldaselt, ja see võib anda tööle laiema publiku ees oma meeldivuse või tõmbavusegi.

Töö ei püsi lõbusana aga lõplikult. Viimane vaatus muutub juba sügav-traagiliseks. Ühe tegelase, kombliusekohtuniku südametunnistus hakkab teda viimaks kiusama. Ta hakkab armastama lapsi, keda enamalt vihanud. Ta kutsub nüüd uulitsalt koju igasuguseid inimplapsi, kuid need valmistavad aina südamevalu. Kuidas armastad sa idioti või libu?

Iseloomud on valgustatud vaid ühest küljest, vahekor-dade vajaduslikkuse seisukohalt. Inimesest kui tervikust ei saa olla siin juttu. See on nii sageli esinev puudus, et sel-lega harjutakse juba ära, saadakse vähenõudlikuks.

Dialoogi valitsemine ja sellega olukordade loomine on hea, nagu üldiselt situatsioonitunnegi. Kui palju on öeldud näiteks juba sellega, et noorel lasteta abielupaaril lastakse armastuseromaane lugeda. Kompositsioon on natuke laiiali-valguv, tükeldane.

Et noor kirjanik on ideeline, et tal leidub koguni para-doksaalseid mõtteid, võib talt loota jõurikkamaid ja pare-maid tulemusi kui see keskpärane komöödia.

Egon Närepi komöödia ega Nigol Hindo kavand — „Sõõrul“ pole saanud veel lavastuse osaliseks, mispä-rast on raske nende edu kohta midagi otsustada. Lugemi-sel ei saa neist just head muljet, kuid laval õnnestuvad võib-olla hästi. Kes teab!

„Sõõrul“, oma mahutavuse poolest õige hõre töö, on kirjutatud väga moodsas vaimus. Autor on nähtavasti tut-tav moodsate näitelava võtetega ja on tarvitanud neid oma töös õige rohkesti: liikuvad pilved, loodushääled, kahe- või mitmejärguline näitelava jne.

Ja oma keelega, tegelaste kõnega, pole autor vähem moodis. Maarahva kõnemurre on segatud täitsa moodsa ja otse raskelt mõistetava linnastiiliga. Kompromiss vene, saksa ja eesti kirjakeelest ning mingist Peipsi murrakust teeb dialoogi veel imelikumaks.

Nähtavasti on tahetud anda käesoleva tööga mingif läbilõiget linnakultuuri talutarre tungimisest. Tegelased filosoferivad nagu mõned noored kirjanikud ja kõnelevad keelt otsekui karkudel (mõistlikko, ropod, virota, liblikod, meespool, naispool). Ümbruses leidub juba linnakultuuri tunnuseid. Esiplaanil on sepapere, kuid sealsamas taga-kambris mängivad üürilised klaverit. Sepatuba on varus-tatud raamaturiiu ja kipskuju ning portreejoonistega.

Üldine ilme tuletab igapidi tänapäeva meelde, ent alguse- ja lõpumärkustest võib näha, et tegevusajaks on aeg enne maailmasõda või selle algus. Filosoofia on ka moodis ja humanistlik, kuid selle väljendust pole toimetatud õigel kohal. Kõneleb tegelane iseenesele, ei ole vastukõnet ega üldse tarvidust tema kõnelemiseks. See on ilus, kuid ebaõige fraasitamine.

Miski jätab tööle sügava naiivsuse ilme, mis on kohati väljakannatamatu (lhk. 17). Autor on pingutunud oma püüdmistes üle jõu ja kaotanud seepärast tarviliku maitse.

Kõik kirjanduseliigid ei või korruga õitsta ega rahuldavat vilja kanda. Kui luule lobbab, siis on jutukirjandus halb. Kui jutukirjandus on hea, siis jälle on näitekirjandus kehv. Möödunud aastal on juhtunud viimane.

Zyrowice, 10. VIII. 1925.

A. Roose.

Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses.

Fr. W. v. Willmann'i „Juttud ja Moistatused“.

2

Nendest valmidest ja juttudest, mis nähtavasti Stender'i enese poolt luuletatud ja tõepoolest kaunis veidrad ja maitsetud on, leidub Willmann'i tõlkes ainult üks, seejuures aga väga iseloomulik (= Stender v 39):

XXXVIII. Jut.

Rebbane tubbakka piboga.

Rebbane tahtis ka inimesse wisil ellada, ja wottis sellepärast tubbakka-pibo omma pessase, et ta piddi pipo joma. Kui ta olli sinna läinud ja mahha heitnud, siis tul-loke pibo peält kukkus õllede wahhel ja hakkas põllema. Essite tul-loke immitses et aur temma peast kinni hakkas, pärrast tulli agga tulle leek, mis tedda sundis, et ta piddi läbbi tulle kargama, kus läbbi temma omma habbet ja sabba ärrapõlletas, ja teistele naeruks piddi ellama.

Õppetus.

Kui Rebbane ei moista tuld hoida, siis on se andeks anda, et temma üks rummal ellaias. Agga misga wabbandab innimenne ennast? Ikka se jut: „kül Jummal hoiab;“ agga ei ta ei hoi mitte seäl, kus innimenne isse sudab hoida. Kui siis innimenne omma rummalusse läbbi willet-

susse sisse sattub, siis temma weel ennam naero wäärt kui sesinnane Rebbane.

Kuidas aga on lugu nende nelja Willmann'i jutustusega, mis Stender'i raamatus puuduvad? Need on järgmised:

87. Inno pulmad.
88. Waene Ado.
89. Kerjaja.
90. Wanna Hobbose-raud.

Viimane jutt on tingimata kirjanduslikust allikast pärit (ta esineb näiteks Goethel: *Legende vom Hufeisen*, 1797). Kolme esimese jutu allikad on mulle seni tundmatuks jäänud.

Kust on aga Willmann need mõistatused võtnud, mis tema raamatus leiduvad? Neid ära trükkides järgneb ta kahtlemata Stender'i eeskujule, sest ka selle raamatus esineb 70-nda (I trükis: 56-nda) jutuna rida läti mõistatusi. Willmann'i mõistatused ei ole aga mitte läti keelest tõlgitud: nad on eht eesti rahvamõistatused. Kas on Willmann need siis ise eesti rahva suust üles kirjutanud? — Ei mingil viisil: kõik need mõistatused on teatavasti Thor Helle eesti grammatikast ära kirjutatud!

Ma arvan, et mu väide Willmann'i allika kohta juba küllalt on põhjendatud. Kuidas aga võis Willmann lätikeelset raamatut lugeda ja plagieerida? Kas Willmann mõistis läti keelt? Me teame ju kõik, kui uskumata vähe inimesi on olemas — ükskõik missugusest rahvusest — kes niihästi eesti kui ka läti keelt mõistavad!

Minu küsimuse peale vastab Willmann'i elulugu. Recke ja Napiersky biograafilises sõnaraamatus loeme (IV 523 ja 522):

Geb. zu Gross-Gramsden in Kurland am 2 Junius 1746, gest. am 20 Januar 1819. . . Kam als einjähriges Kind mit seinen Aeltern nach Riga und erhielt hier seinen ersten Unterricht von einem Privatlehrer, dann seit 1757 im Hause eines Herrn v. Rummel auf Pormsahten in Kurland, bezog 1766 die Universität Göttingen, um Theologie zu studieren... jne.

Teistesõnadega: Willmann oli Lätimaalt pärit, oli Lätimaal sündinud ja Lätimaal üles kasvanud. Seda on küllalt, et lätikeelsest raamatust aru saada.

* * *

Mis järgneb minu kirjutusest eesti kirjandusloojaks?

Järgneb, et kõigis eesti kirjanduse käsi- ja õpperaamatuis tuleb peatükk Fr. W. v. Willmann'i kohta täiesti ümber töötada. Karakteristikad, mis K. A. Hermann'i, M. Kampmann'i ja prof. G. Suits'u raamatuis leiduvad, on täiesti õiged — need ei ole aga mitte pastor Willmann'i, vaid pastor Stender'i karakteristikad!

* * *

Mis järgneb minu kirjutusest eesti rahvaluule jaoks?

Väga huvitav fakt: need jutud, mis Willmann'i raamatust eesti rahvaluulesse tunginud (ja neid on nähtavasti õige palju olemas), tõendavad selle tõttu vanema läti kirjanduse mõju eesti rahvaluules!

Need jutud on, niivõrt kui praegu näha¹⁾, järgmised:

- Willm. nr. 2: Rebbane ja Tonekurg (Aarne nr. 60),
 *12: Jännesed (Aarne 70),
 13: Pödder (Aarne 75),
 18: Konnad (Aarne 277),
 22: Hunt ning Kurg (Aarne 73),
 31: Tekäia ja Ingel (Aarne 771*),
 33: Kaks Kerjajad (Aarne 841*),
 35: Se leitud rahha-auk (esineb prof. Eisen'i [kogudes),
 39: Kurrat ja Tallopoeg (Aarne 839*),
 *40: Kitse tal ja hunt (Aarne 123),
 43: Jonud Tallopoeg (Aarne 1531),
 44: Surm ja noor mees (Aarne 332),
 *45: Tark mees (Aarne 1381),
 47: Lesknaene (Aarne 796),
 *53: Tuhka Mats (Aarne 1651),
 56: Kolm kossilased (Aarne 940),

1) Mu pea-allikaks on Hurt'i kogudes sisalduvate muinasjuttude kataloog: A. Aarne, Estnische Märchen- und Sagenvarianten (Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen), Hamina 1918 (= FF Communications nr. 25). Müdugi ei või ma praegu (ilma üksikasjalise võrdlemiseta) mitte väita, et kõik loendatud juttude eesti teisendid just Willmann'i raamatust oleksid laenatud — iseäranis kui meil tegemist on nii üldiselt tuttavate juttudega, nagu nr. 12, 35, 45, 53, 59 ja 78. Tuleb aga silmas pidada, et mõned Willmann'i juttudest, mis eesti rahvasuust mitu korda on üles kirjutatud, väljaspool Eestit suusõnalisest traditsioonist praegu äärmiselt harva ette tulevad, ja et Hurt'il ühes ja samas käsikirjas sagedasti kaks või rohkem juttu Willmann'i repertuaarist esinevad (viimast liiki juhused on mu nimekirjas tähekesega* ära märgitud).

- *59: Mailma wiis (Aarne 155),
- 63: Innimenne ja Loukoer (Aarne 156),
- *66: Noor Lesknaene (Aarne 1352*),
- 72: Pu-raiuja (esineb Kõrv'i ja Eisen'i kogudes),
- *75: Pu-Kandja (Aarne lhk. 141, Ursprungs-
[sage nr. 15]),
- *78: Laisk tüdruk (Aarne 1453),
- 79: Wanna Söbber (Aarne 893*),
- *81: Hired (Aarne 110),
- 83: Noidia (esineb Eisen'i kogudes),
- 84: Önnetus (Aarne 2001*).

Niiviisi on 26. Willmann'i juttu, teiste sõnadega: $\frac{2}{7}$ tema juttude üldarvust, tema raamatust eesti rahvaluulesse tunginud!

Kuidas Willmann'i (see on Stender'i) tekst eesti suusõnalisest traditsioonist peegeldub, seda võib lugejale järgmine võrdlus näidata:

Willmann:
LVI. Jut.
Kolm kossilassed.

Ühe rikkale sknaese jure tullid kolm kossilassed teine teise järrel kossima.

Iggäuks pallus, et ta pidid tedda, ja mitte teist ennesele mehheks wotma.

Lesknaene tahtis [sic!] agga koggone ennam abbiellus ellada,

ja ei woinud neid ei heaga egga kurjaga ätrasata,

Suusõnaline teisend, üles kirjutatud M. Aija poolt Veel (Pärnu-Jaagupi kih.) a. 1895 (prof. Eisen'ikäsikirjad, lhk. 17497—17499 nr. 5).¹⁾

Korra elanud üks väga rikas ja ilus lesknaene, kelle mees juba paari aasta eest ära olnud surnud.

Tal käinud palju kosilasi, kes teda uueste mehele minema soovinud; aga ta ei ole enam sugugi tahtnud mehele minna.

Korra tulnud jälle kolm noort meest, kes järgi mööda oma kosjajuttu naisele rääkinud,

naine neid aga seekord niisama tagassi saatnud kui teisagi.

Aga mehed ei ole veel sellega leppinud, vaid hakkanud pärast uueste seal naise jutul käima;

iga mees kiitnud oma rikust ja armastust naise

1) Saksa tõlge: A. v. Löwis of Menar, Finnische und estnische Volksmärchen, Jena 1922, lhk. 197—199 nr. 62.

sepärrast hakkas ta wimaks neid narrima.

Kui nüüd üks neist tulli, siis lubbas lesknaene tedda küll wotta, kui ta agga peaks tedda õiete armastama.

Warsi hakkas se nüüd wanduma, keik teggemast, mis ial woiks olla.

Hea küll, ütles lesknaene, saan nähha.

Siis käskis temma need kossilassid sallaia tulla,

agga nenda, et iggaüks, teise teadmatta, pidid tullesse.

Se keige essimenne sai käsko, õhtul tulla.

Olli ta tulnud, siis lesknaene ütles:

kui sa tahhad sel õsel selle pusarki sees maggada, mis ullo al seisab, siis ma tahhan sind ommaks mehheks wotta:

panni temmale siis surno rided ümber, ja ta heitis ennast senna sisse.

Teine kossilane olli käsko sanud siis tulla, kui jubba õiete pimpe pidde ollema.

Olli se tulnud, siis lesknaene ütles:

kui sa tahhad sedda surno, mis pusarkis ullo al, hästi hoida, et ükski tedda ärra ei wotta, siis ma tahhan sind ommaks mehheks wotta.

Temma olli ka walmis sedda teggema.

Ta panni siis naero pärrast walged rided selga ja hane tiwa igga õlla peäle, ning wottis künnalt kätte ja läks sedda hoidma, kes pusarkis olli.

Se kes seal pusarkis olli, näggi, praõ läbbi, kui ta tulli, ja arwas ingli taewast ollewad, kes tedda pidid hoidma, ja tännas Jummalat se eest.

Kolmas, kes se keige waprast, olli käsko sanud, kesk õsel tulla.

Kui temma nüüd olli tulnud, siis ütles lesknaene.

vastu, nii et naene wiimaks neist ära tüdinenud ja nõuu pidanud, kuidas pealetungijatest lahti saada.

Wiimati leidnud ta head nõuu,

ja käskinud neid üks haaval tähendatud õhtul oma juure tulla, igauht ühe tunni hiljem kui esimene,

aga nii et nemad keegi üksstele seda ütelda ei tohi ja salaja oma tulemist peavad pidama.

Tähendud õhtul tulnud see, keda kõige enne oli kästud tulla, naise juure.

Naene ütelnud temale:

„Kui sa mind tõeste armastad, siis ole kui surnu üks õõ toa peal puusärgis.“

Mees sellega rahul, lasknud omale surnu riided ümberpanna ja läinud heitnud puusärki pitkali.

Natukese aja pärast tulnud teine kosilane.

Naene küsinud tema käest:

„Kui sa mind tõeste armastad, kas sa tahad siis üht õõd toa peal surnu puusärki walvada?“

Mees olnud rahul ja lubanud walvada.

Naene pannud temale valged riided ümber, sidunud kaks hane tiwa teine teise poole kainlu alla, annud talle latorniga tule kätte ja saatnud puusärgi juure.

See kes puusärkis olnud, vaadanud: „Mis mull nüüd tarvis karta on, kui ingel mind walvama tuleb?“ — ja olnud üsna rahulik.

Selle peale tulnud kolmas naese juure,

kelle käest naene niisama küsinud, kui teiste käest:

Kui sa mulle ärratood sedda surno ullo alt, siis ma tahhan sind ommaks mehheks wotta.

Temma agga olli kül ussin sedda teggema.

Lesknaene panni siis naero pärrast temmale mustad rided selga ning sured sarwed pähhä, ja üks suur tulle tuk olli ta käes.

Temma läks agga naermisses ja jahtimisses senna.

Emalt näitis se, kes hoidjaks olli läinud, ingli ollewad, agga ta julges ommeti liggi minna.

Ja se, kedda ta ingliks arwas, piddas tedda kurratiks, agga lesknaese pärrast ta jäi seisma.

Se, kes pusarkis, wabbises ja wärrises, sest ta ei teädnud mitte, mis se piddi ollema.

Kui se, kes kui kurrat olli wäljaehhitud, tulli, küssis temma ingli käest: mis teggo sul siin on?

Ingel kostis: mis tahhad sest?

Kurrat ütles: Mul on käsk, sedda surno ärrawija.

Ingel wastas jälle: sedda lubba sa ei saad kül mitte, sest minnul on käsk, tedda hoida.

Kurrat hakkas siis kissendama: woi minna sind pallun!

Jubba mollemad karropiddi ühhes.

Se, kes pusarkis, näggi et kurrat se kangem olli, ja arwas, et ta tedda nüüd piddi ärrawima; mis tettha siis?

Temma agga lükkab kaant mahha ja jooksuma.

Need, kes karropiddi ühhes, kartsid jälle surno, ja hakkasid ka jooksuma, iggaüks omma teed.

Teisel homikul said nemmad sedda otsust, et lesknaene sedda keik naero pärrast olli teinud, ja nende silmad ollid oiete häbbi täis,

ning sest ajast lahkus nende kossiminne.

[Järgneb „Öppetus“.]

„Kui sa mind armastad, kas sa tahad siis mull üht surnut toa pealt ära tuua?“

Mees olnud sellega rahul ja ütelnud: „Kui ka wanapagan teda ise peaks walvama, siis toon mina teda ära.“

Naene teinud tema näo tahmaga mustaks, sidunud temale kaks soku sarve päha

ja saatnud ta toa peale.

Kui ta sinna jõudnud, kokkunud ta ise,

ja ka ingel

ning surnu mõlemad ära.

Viimati küsinud kurat ingli käest: „Mis sinul siin asja on?“

tagane siit ära, mull on käsk seda surnut põrgu viia.“

„Aga minul on käsk seda surnut hoida,“ vastanud teine.

Nii tõusnud viimaks tüli,

ja kuradi kätte hakanud võit jäema. Kui see, kes puusärkis oli, seda nägi, [et] kuradi käes võimus oli, kartis ta, et teda hingega põrgu viiakse,

karanud suures hirmus puusärgist välja ja pannud putkama, nii kuidas jalad andsivad.

Kui riidlejad seda nägivad, et surnu ülesse tõusis, ehmatasivad nad mõlemad nii ära, et muud ei saanud mõtelda kui üle pea-kaela jooksuma.

Naene, kes seda varjult vaadanud oli, naeris nii et vesi silmas.

Sest ajast, aga kaotasivad kõik oma kosja himu ja jätsivad naese rahule.

Walter Anderson.

Eesti bibliograafia arenemisteilt.

Meie riiklik iseolemine on võimaldanud algatada intensiivsemat tegevust ka neil vähem silmapaistvaid teadus- ja kultuurialadel, mis rahva laiemais hulkades kunagi sel määral huvi ei ärata, et võiksid areneda üksnes seltskondlikul toetusel. Üheks seesuguseks alaks, mille alged ulatuvad Eestis küll kaugele läinud aastasatta tagasi, kuid mis on saanud kindlamale alusele alles mõni aasta tagasi, on bibliograafia.

Teadusalana pole bibliograafia nende hulgast, mille tähtsus ning tarvilikkus koolipingil tuttavaks saaks, ja publikus võib bibliograaf praegugi paista ebamäärase veidra aine ekstravagantse eriharrastajana. Kuid siiski on viimaseil aastail nende poolt, kellest asi otsekohe oleneb, tunnustatud bibliograafia praktiline tähendus, ta abi kõigil teadusaladel. On soetatud töövõimalusi riigi korrapärase toetuse abil ja saavutatud mõne aasta jooksul rõõmustavaid tagajärgi. Kõik senine töö eesti bibliograafia alal on olnud tegeliku sihiga; meil on esindatud ainult loendav bibliograafia, mille teaduslikud alused tugenevad välistele eeskujudele. Vastavalt ajale on kajastunud teatava hiljaksjäämisega ikka välised mõjud, ilma et meie kultuuriliselt tagamaalt oleks lisatud kõige vähematki omalt poolt. Bibliograafia teoreetilist teaduslikku harrastajat pole meil nüüdki; kõik, mis ses sihis kavatsatud, on avaldunud soovis „bibliograafiateadust jõudu mööda edendada“. Bibliograafia kui teaduse teoreetilisest uurimisest ühes õpetamisega mingisuguses õppeasutuses ei ole meie oludes muidugi juttugi võinud olla.

Kui käesolev kirjutus ülevaadet tahab pakkuda eesti bibliograafia ajaloolisest arengust ja seisukorrast tänapäeval, siis võib see olla eelöeldud põhjustel ülevaateks ainult loendavast bibliograafiast. Pole bibliograafia põhiprobleemid iseseisva teadusdistsipliinina Lääne-Euroopaski vastuvaidlematult kindlad, vaatamata kõrge eale peale, mida tagasi arvatakse Aristoteleseni. Käesoleval juhul jätkub teadmises, et bibliograafia teeb tegemist kirjandusnimestikkudega, kui veel lisada varuks: ta püüab korda ning süsteemi luua raamatute anarhilises riigis.

Kuni viimase ajani on eestikeelse kirjanduse loendite kokkuseadajaid õhutanud tööle peaaesjalikult mitmesugused kõrvalised tendentsid, mitte kunagi ainult otsekohe — pakkuda kvantitatiivset ja kvalitatiivset ülevaadet kirjandusest. Läinud aastasaja üheksakümnendate aastateni avaldatud raamatute nimestikud on kokku seatud nende poolt,

kes eestikeelseist raamatuid huvitatud olles püüdsid koon-
dada neid rahvuslikuks raamatukoguks ja avaldasid esijoones
oma kogu täiendamise ning informatsiooni sihiga loendeid.
Hiljemini kasvas eesti kirjandus sel määral, et üksikule isi-
kule raskeks läks kõiki eestikeelseid raamatuid oma kogusse
muretseda; ka ühingu ei kantud raamatukogude eest muude
ülesannete kõrval küllalt hoolt, et sellest oleks jätkunud täie-
liku rahvusliku kogu soetamiseks. Otsekohese puhtbiblio-
graafilise ülesandena ei huvitanud ei varemini ega hiljemini
kedagi üldise nimestiku kokkuseadmine. Vaheajal oli aga
eesti raamatuturg tekkinud, raamatutega tutvustamine sai
juba ärilise võistluse tõttu tarviliseks, algas aeg, mil ilmus
suur hulk mitmesuguseid raamatute nimestikke, alates mõne-
leheküljelistega ja lõpetades mõnepoognalistega — kuid kõik
muidugi reklaamiks. Mida suuremaks aga kasvas kirjandus,
seda suuremaks läks ka tarvidus tõsise bibliograafia järele,
mis on ka loomulik, kui meie raamatule rajanevas kultuuris
uut luues tahetakse kasutada varemait saavutusi.

XIX-da aastasaja paremad tulemused eesti kirjanduse
loendamises ja korraldamises kuuluvad sakslastele, nagu
teisteski laiale publikule kaugemais teadustes meil. Aastasaja
teisel poolel jätkub küll ka juba omast rahvusest huvipõlasi
raamatute jälgijaks, kuid tõsisemate eeskujude puudus ei
lase valmida katseid tõsiseks tööks.

Järjekindlam tegevus eesti rahvuslike teaduste alal
algas XIX-da aastasaja alul, kui J. H. Rosenplänter koondas
oma peaaesjalikult keelt käsitleva, kuid ka teisi alasid riivava
ajakirja „Beiträge“ ümber arvuka pere teaduslike huvidega
pastoreid. Vaatamata sellele, missugused ideaalid ergutasid
tööle neid kirjamehi, said nad ometi enne kõike rahvusliku
kultuuri aluste rajajaiks. See põlv hindas põhjalikumalt
kõike varemiloodud ning tegi kaugemaleulatuvaid teadus-
like kavatsusi. Tuli üle vaadata ning hinnata ka kirjandus,
mis loodud uuritava rahva keeles või mis teisis keelis kirju-
tatud eestlaste üle.

Esimese eestikeelse trükiteose ilmumisest peale püsis
eesti raamatute arv kahe aastasaja jooksul nii väikesena, et
ülevaade sest kogust ei oleks pidanud sünnitama tõsiseid
raskusi. 1632.—1800. a. ilmunud raamatute koguarv ulatus
kõigest umbes paarisajani. Ometi oli see hulk ajalisel
nii laiali pillatud, et tolleaegne eesti raamatust huvitatu ei
võinud kauge aja taha minevikku lihtsalt teada, mis ja kui
palju ilmunud. Nii ei pääsnud edasi oma isikliku eesti
raamatukogu täiendamisel ilma välise kaasabit ka Rosenplänter

ja avaldas „Beiträge“ XX-das andes 1832. a. lk. 1—41 oma kogus olevate eestikeelsete ja eesti keelt käsitlevate trükiteoste ning käsikirjade loendi „Uebersicht der estnischen Literatur, nach dem Inhalte der Schriften und chronologisch geordnet“. Selle esimese eesti rahvusliku bibliograafilise teosega loodab autor saavutada järgmisi sihte: 1) „eelnevalt seega teatada, mis eesti keeles ja tema üle senini on trükitud ja kirjutatud, 2) õhutada mõnesugustele parandustele, lisandustele jne. jne. ning 3) täiendada ja rikastada oma raamatu- ja käsikirjakogu.“ Oma bibliograafilist tegevust võttis Rosenplänter eeltööna keeleuurimises, kuigi ta keeleuurimist käsitles laiaulatuslikumana, kui seda tehakse praegu. Sissejuhatavas osas hindab ta isiklikust seisukohast seda tööd järgmiselt: „Alguses valmistasin ma ainult vabadel koostustundidel tiitlite ja sisunimestikke; ometi ei ole mul olnud senini mingit põhjust kahetseda nii tarvitatud aega, kuna see läbi kõigisse mu töisse on saabunud kord, mis nüüd edasitöötamist mitte ainult väga ei kergenda ja meelepäraseks ei tee, vaid isegi ka igale võõrale isikule kohē loob võimaluse jätkata, siis kui ma maha olen pannud sule.“ Lähenev sule mahapanemise võimalus oli ka üheks nimestiku avaldamise põhjuseks, kuna Rosenplänter võimalikuks pidas raamatukogu hävimist pärast oma surma ja seda osaltki lootis asendada loendiga.

Rosenplänteri kataloogis on teosed liigitatud sisu järel 27 ossa ja ainult igas osas on järjestus kronoloogiline. Nii vähese raamatute arvü juures, kui oli tol ajal, on nii peerliigitus liigne ning võib tarvitamist üksnes raskendada. Nõnda võtavad arstiteaduslikud raamatud enesele viis osa, aga teoseid üldse on ainult 13. Andmeist on arvestatud pealkiri, autor, mitmes trükk, ilmumisaasta, kõik nii täpsalt, kui nad olid teada Rosenplänterile; märkimata on kirjastaja, trüki-koht, hind, lehekülgede arv ja kaust. Mingisuguseid registreid autor oma tööle juurde ei lisa, mis tänapäeva vaatekohalt ei lase teost näha küllalt otstarbekohasena. Palju kergemini oleksid andmed kasutatavad, kui tiitlid oleksid täiesti ilma süstemaatilise liigituseta kronoloogiliselt järjestatud ning juurde lisatud autorite loend ja siis alles soovikorral ka süstemaatiline register. Nõrkadest külgedest oli teadlik ka autor ja võttis seda loendit esialgsena, mis lugejais huvi ärataks ning kaastööle õhutaks ja millele hiljemini võiks järgneda teine täielikum, täpsam ja teisiti korraldatud loend. Juba mõni aasta varemini kirjeldas dr. Sonntag ajakirja „Ostsee-Provinzen-Blatt'i“ lisas „Literärische Supplemente

zum O.-P.-B.“, 1827 nr. 5, lk. 21—23, Rosenplänteri suuremalt kavatsetud käsikirjalist bibliograafilist teost „Bibliotheca esthonica“. Selles käsikirjas on teosed korraldatud kronoloogiliselt ning nimestik varustatud alfabeedilise ja süstemaatilise registri ning kriitiliste märkustega. Ajakiri „Beiträge“ jäi XX-da andega seisma ja lubatud „Bibliotheca esthonica“ ilmumata. Käsikiri, üle saja tihedalt täiskirjutatud poogna, loendab kuni 1844. a. ilmunud raamatute tiitleid. Praegu säilib käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.

Juba Rosenplänteri eluajal astus tema isikliku teaduste meeste koonduse asemele tõeline teaduslik ühing — Õpetatud Eesti Selts. „Beiträge“ meeste algatused said kindlama aluse. Ö. E. S-i ülesandesse kuulus ka kirjanduse tundmaõppimine, viljelemine ja levitamine. Viimast teostada tahtes avas selts juba oma tegevuse esimesil aastail raamatute müügikohad Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Võrus. Esimese eestikeelse reklaamkataloogina ilmus kaheksaleheküljeline „Teädaandminne“ Tartus 1840. a. kahes tuhandes eksemplaris, milles oli loendatud 63 mitmesugust raamatut. See oli esimeseks sammuks eestikeelse raamatu äriliseks artikliks muutmisel. Kuid vaatamata sellele, et „Teädaandmist“ rahva keskele hinnata laiali laotati, jäi eestikeelne raamat ometi veel mitmekümneks aastaks kaugematele riiulitele, ilma et teda kaubaks oleks maksnud pidada. Selle rahvavalgustusülesande kõrval püüdis selts ka kõiki eesti raamatuid oma kogusse koondada. 1850. a. peale hakkas ta oma kalendris eesti kirjandusest järjekindlalt aasta-ülevaateid avaldama. Kuigi ka varem saksa ajakirjandus Baltimail ilmuva muukeelse kirjanduse kõrval eestikeelsetki silmas pidas, sündis see ometi nii kavatult, et seda ei saa olulisena võtta.

Aastanimestikke ilmus 17 aastat, siis katkes töö. Ometi päädis neid 1867. a. ilmunud loend „Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der gelehrten estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften“. Olugi et ses leiduvad ainult seltsi kogus säilivate eesti raamatute tiitlid, on ta siiski kaunis täielik, sisaldades 1395 raamatu pealkirja aastailt 1632—1865. Esisõnas märgib loendi kokkuseadja A. J. Schwabe 1) töö ülesandena püüdu aluseks

1) Andr. Joh. Schwabe sündis Põhja-Eestis 30. aug. 1810. Lõpetas Tartu Ülikooli usuteaduskonna graduateeritud üliõpilasena 1834. a., oli hiljemini kodukooliõpetajaks Lääne- ja Pärnumaal, siis mõisarentnikuks Nõos, oli mõnesugustes ametites Tartus, selle kõrval ka Ö. E. S. raamatukoguhoidjaks. Suri Tallinnas 5. märtsil 1878.

olla eesti kirjanduse täielikule bibliograafiale ja kaasa aidata Õ. E. S-i raamatukogu täiendamisele. Raamat äratas ka „Eesti Postimehe“ tähelepanu ning Jannsen tõi pealkirjaga „Katalog“ „E. Post.“ 1867, nr. 22, lk. 171, peajasjalikult Schwabe esisõna refereeriva rahvaliku seletuse. „Mis kasso nisugusest ramatust on?“ küsib Jannsen oma tavalises stiilis, ja vastab: „Oi jah, suur kasso. Ramatud on rahva kirjavarra, nende õppetusse rohhoma ja intellienzi hallikas; midda surem rahva ramatute koggo, sedda surem teadmine, vaimoharrimine ja intellienz... on kidoväärt ja tarviline assi, et mõnnes kohhas, naggo seltsiramatokogodes neid holega kokko korjatakse, üllelevel hoitakse ja aeg aealt katalogid väljaantakse, et iggaaegne rahvas iggal aeal võiks teada, p a l j o meil on ja m i s meil on.“ Lõpuks soovitab Jannsen lugejail kaasa aidata Õ. E. S-i kogu täiendamisel, sest „sei visil üksi on võimalik, materiali kokko sada, kellest ommal aeal meie ellokohha, rahva ja ramatute tundmisseks täielikko Bioliograhvია võib kokko panna.“ Siin esineb nähtavasti esimene kord eesti keeles, olgugi et trükivigaselt, sõna bibliograafia.

Materjali on Schwabe korraldanud kronoloogiliselt aastatekaupa ning lõppu liitnud tähestikulise autorite registri. Andmeist on arvestatud autor, pealkiri, trükikoht, kirjastaja, ilmumisaasta, lehekülgede arv ja kaust, nimetamata on jäetud hind. Andmed on hoolikalt tähistatud ja nad on usaldatavalt täpsad. Oli see ka ju täiesti võimalik, kuna loendatud on ainult kogus olevad raamatud. Eesti bibliograafilises kirjanduses on see teos tänapäevani püsinud hea juhina vanemas kirjanduses.

Schwabe loend polnud siiski esimeseks iseseisva raamatuna ilmunud teoseks eesti bibliograafias. Kui jätta arvesse võtmata ärilise iseloomuga „Teädaandminne“, siis ilmus kümme aastat ette Schwabe kataloogi Pärnus kirgliku eesti bibliofiili Mihkel Jürgensi¹⁾ sulest esimese bibliograafilise eriraamatuna „Ramatute nimme-kirri ehk Katalog“.

1) Mihkel Jürgens sündis Pärnus 28. sept. 1820. Kasvatuse ja esialgse hariduse sai Pärnus asuvalt vene sõjaväelaselt Sokolovilt. Oli hiljemini sealsamas sünnilinnas raamatukõitjaks ja -kauplejaks. Ta on tuntud ka luuletajana ning jutustajana, avaldanud „Eesti laulo söbber“ ja „Eesti jutto-mees“. Suri 15. jaan. 1874. (Vt. ka M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus, Tartus 1908, lk. 103—107; „Eesti Postimees“ 1874, nr. 4, lk. 20; „Perno Postimees“ 1874, nr. 5, lk. 35—37).

Kirikuõpetajatele ja teistele raamatusõpradele määras Jürgens selle 38-leheküljelise broshüüri, lootes neilt toetust oma kogus puuduvate teoste hankimisel. Vastutasuks lootis ta nimekirjaga hõlbustada tööd neil, kes peaksid ka soovima asuda eestikeelse kogu loomisele. Selle raamatukese üle 300 eestikeelse tiitli järjekorraks näib olevat Jürgensi kogu järjekord, tarvitajale on nad näiliselt väljaspool igasugust korda. Andmeist käsitleb autor lühendatult pealkirja, ilmumiskohta ja -aega, trükkijat, lehekülgede arvu, kausta ja autorit. Korraldamatuse, andmete puudulikkuse ja registrite ärajätmise põhjuseks oli osalt kogemuste puudus ja veel rohkem teose kirjastamise ainelised võimalused. Peale eestikeelsete sisaldab nimestik ka üksikuid saksakeelseid eesti aineid käsitlevaid teoseid.

Pole täpsalt teada, kui palju leidis vastukõla Jürgensi loendi esisõnas väljendatud palve ja kui palju tuli toetust raamatutena. Igatahes pidi ta vanemate raamatute otsimisel rändama maal talust tallu, võitlema ebausuga ja umbusaldusega, vanu vahetama uutega ja ostma mitmekordse hinna eest. Ainult Õpetatud Eesti Selts näib teda toetanud olevat vähemalt moraalselt ning on näpunäiteid annud nimestiku uue väljaande puhuks. Sellele toetusele osutab vähemalt pühendus 1864. a. Tallinnas ilmunud teise väljaande „Raamatute nimme-kirri ehk Katalog ülle kõige Eesti keele raamatute, mis aastal 1553 kunni 1863 aastani on välja antud“ esilehel: „Tarto Eestikele õppetud seltsi auuks välja antud.“

See esimesest juba täielikum teos oli, nagu esimenegi, avaldatud kõige pealt Jürgensi oma raamatukogu huvides, kuna muud sihid siingi väljenduvad väheütlevais sõnus „isseärranis targema rahva heaks“. Andmed on esitatud sama konspektiivselt, kuid nad on asetatud vähemalt pealkirjade tähestikulisse järjekorda. Esimese lisana on üldise nimestiku nõuete täitmiseks lõppu liidetud kogus puuduvate teoste register, teise lisana Õ. E. S-i soovi peale ka autorite alfabeediline register. Üldse on loendatud ligi 700 raamatut ja 288 kalendrit.

Kuigi Jürgensi nimestik tahab loendada kõiki eesti raamatuid, nii ta kogus olevaid kui ka puuduvaid, siiski on Õ. E. S-i kataloog ometi täielikum, olgugi et ta tööle ainult oma kogu piirid asetab. Jürgensi hea tahtmine ei jõudnud heade saavutusteni, kuid ta nimestikul ei puudu siiski teaduslik väärtus. Kiitvalt mainib seda teost ka M. Kampmann, kes vahest rohkem kui keegi teine on pidanud kasutama eesti kirjanduse vanemaid allikaid. Raamatukogu-tege-

lastele tuntud G. Schneideri bibliograafia käsiraamat¹⁾ mainib eesti vanema kirjanduse nimestikuna ainult Jürgensi oma.

Jürgensi tegevus jätkus. Ta avaldas ühes iga-aastaste kirjanduse-ülevaadetega teateid ka oma kogu kasvamisest. Neist näeme, et ta 1873. a. lõpuks on umbes 1800 raamatuni jõudnud ja seega Ö. E. S-i kõrval võis eesti sõnavara väärilisemalt esitada. „Eesti Postimees“ (1874 nr. 4, lhk. 20) pidas Jürgensi kogu üldse kõige paremaks eestikeelseks koguks ja soovis, et selle omanikuks saaks Eesti Kirjameeste Selts. Siiski ei astunud peale Jürgensi surma, nii palju kui on teateid, ühtki sammu kogu päästmiseks. Kirgliku raamatusõbra pärijad müüsid hiljemini kogu kolmesaja rubla eest Tallinna raamatukauplejale A. E. Brandt'ile. Mõne aasta seisis kogu rikkumatuna. Tarvitada saadi teda ainult erilisel raskemal tingimusil. Siis aga müüs Brandt äri likvideerides terve kogu üksikute raamatute kaupa laatadel maha, tõepoolest kõrgeväärtusliku kogu eest vahest ainult mõnikümme rubla saades. Jälle algas raamat uut ringkäiku!

Juba Jürgensi eluajal asus tema eeskujul raamatuid koguma teine eestlane David Martson²⁾ Tallinnas. „Eesti Postimehes“ 1871 nr. 42, lhk. 246, avaldas ta oma programmkirjutuse, mis osutab Jürgensi otsekohest jälgimist ülesande seadmises. Pärast viimase surma jätkas Martson neli aastat aastaülevaadete avaldamist, esiti „Eesti Postimehes“, siis „Sakalas“ — niisama konspektiivselt ja puudulikult kui Jürgenski. Hiljemini asus ta raamatute kõrval ka tiitlite kogumisele ning jõudis nende arvus 90-te aastate alul üle kolme tuhande. Täielikku loendit ei suutnud ta ometi kokku seada, see jäi mitmekordselt väljendatud lubaduseks; küll avaldas ta 1891. a. peaaesjalikult ärilist laadi poolikute andmetega saadaolevate raamatute nimestiku umbes 2.200 tiitliga. Seega lõppes ka Martsoni tegevus.

1887. a. esineb uus katsetaja August Busch üleskutsega „Südamelik kutse Eesti kirjanduse täielise nimekirja ja lühikese ajaloo kirjutamise avitamisele“ („Post.“ 1887 nr. 29, lhk. 3). Oli üldse suur kogumisaeg; kogusid Hurt, Eisen, Hermann j. t. August Buschi tegevusse õhutajaks ei olnud,

1) G. Schneider, Handbuch der Bibliographie. Leipzig 1924².

2) D. Martson on tuntud viljaka laadakirjanduse soetajana eesti keeles ja tegi sellena oma nimest omal ajal paljutarvitatud halvamaigulise võrdlusnime. Tema tõlgitud on „Morando Morandiini“, „Romaano Sitsiliaani“, „Rinaldo Rinaldiini“ ja palju teisi sarnaseid. Ta suri Tallinnas 20. juulil 1892. a. 44-aastasena.

nagu eelkäijail-bibliograafidel, mitte enam sel määral bibliofiilikalduvus kui kirjanduslooline huvi. Tema tööka- vaks oli samast üleskutsest: „Minu siht ja püie on võimalikult täielist, kui ka lühikest kirjanduse ajalugu ja nimekirja ilmutada ja nii Eesti raamatulugejale rahvale üht käsiraamatut pakkuda, kus nii hästi iga kirja ja kirjakese nimi, hind jne., kui ka meie kirjanduse, kunsti ja muul sarnasel väljal töötajate lühikesed elulood, võitlemised ja püüdmised leida oleks.“ Paar aastat hiljemini tunnistas Busch, et üleskutse peaaegu mitte mingisuguseid tagajärgi pole annud: kaastööd saatsid ainult mõned üksikud. Ta ei suutnud Hurti kombel laiemaid ringkondi vaimustada ega omale kaastöölisi leida. Ta tõendas küll isiklikul ettevõttel materjali küllaldaselt kogunud olevat, mida korraldades ta lootvat töö peatselt avaldada. Asi venis aga, ja lõpuks oli tulemus sama, mis Martsonil: 90-te aastate keskel ilmus äriline kataloog! Läks tühja Jürgensi, Martsoni ja Buschi vaev, nad ei suutnud ise tagajärjekalt kasutada kogutud materjali ega pole saanud seda teha ka teised!

Nende ebaõnnestumiste põhjused ei seisa üksnes püsivust nõudva töö pelgamises või ainelistes raskustes. Ärkamisajal tekkis meil juba koguke ülikooli-haridusega jõude, kes rahvusliku meelsuse kõrval ka uute ning suuremate nõuetega esinesid ja kõrvale tõrjusid nii saksa soost õpetlased kui ka eestlastest iseõppinud ja isehakanud tegelased. Ometi ei küündinud neidki igale poole ega suutnud hiljemini need universaalsete kalduvustega kultuuritegelased ka ise püsida oma nõuete kõrgusel, vaid langesid pealiskaudsusse.

Paar bibliograafilist ettepanekut esitas 80-tel aastatel veel M. J. Eisen. „Eesti Postimehes“ 1885 nr. 10, lhk. 3, avaldas ta soovi, et ajalehed loendagu eesti uudisteoseid, ja seadis üles nõuded, kuidas seda teha. Raamatuid ilmus aga rohkesti ja ühegi lehe toimetus ei usaldanud enese peale võtta vaevarohket tööd, mis täiesti oleks rahuldanud ka teaduslikke nõudeid. 1889. a. esines Eisen A. Buschi ülesandele analoogilise algatusega „Postimehes“ (1889 nr. 85): „Palve kirjanikkudele.“ Tulemuski oli analoogiline: soikumine enne avalikkuseni jõudnud tagajärgi.

Selle ajani oli bibliograafilist tegevust seotud kas rahvusliku raamatukoguga või kirjandusloo uurimisega. 1888. a. paigu seab Eesti Kirjameeste Selts üles iseseisvate ülesannetena kahe bibliograafilise teose kokkuseadmise; need on: 1) „Eesti keeli täieline raamatute nimekiri,“ 2) „Raamatute nimekiri, milles midagi Eesti maast ja rahvast kõneldakse.“

(Vist asjatu on juurde lisada, et need tööd millaski ei valminud.) 1893. a. ülevaadet avaldades lahutas ka J. Ilves niimestiku kokkuseadmise raamatukogu asutamisest.¹⁾ Esimest pidas ta veel võimalikuks, teist enam mitte. Võimaliku teostamisele lubas ta asuda, ei jõudnud aga siiski sellest ainsast ülevaatest kaugemale. Näib ometi, et sel ajal bibliograafia sihtidele ja ülesannetele lähemale on jõutud — ta on rohkem rippumatuks kujunemas. Ja kuigi ka edaspidi rahvusliku raamatukogu loomise kavatsustega käsikäes käivad ka rahvusliku bibliograafia loomise katsed, siis ei ole viimane kunagi enam ainult esimese teenistusse rakendatud.

Samal ajal asus Eesti Üliõpilaste Selts Tartus täieliku eesti raamatukogu asutamisele; likvideeruv E. Kirjam. S. andis sellele tüseda aluse. Aastasaja veerul seati selles kogus kokku ja avaldati paari aasta ülevaade, kuid siis vaibus see jälle. Ka Õpetatud Eesti Seltsi väljaandeis jäiliti korralikes ülevaateis paari aastat (1900 ja 1901). Veel hilisemaltki ajalt võib silmata mõningaid katseid, kuid erilisi väärtusi need ei paku. Üksteisest erineva kireva korralduse tõttu on need killud raskesti tarvitavad tooresmaterjalinagi. Suurema kavatsusena käesoleva aastasaja alult paistab silma ainult Õ. E. S-i raamatukoguhoidja P. v. Halleri käsikirjaline sedelkataloog, mis sisaldas 1904. a. paigu ümbruses 6600 eestikeelset raamatutiitlit kuni 1900. aastani ilmunust. Kahjuks jäid aga need materjalid avaldamata. Kümmeaastat sisaldab pidevalt andmeid eesti raamatust vene bibliograafilise ajakiri „Knizhnaja Ljetopis“ ning on suuremaks materjalikoguks aastailt 1907—1917, vaatamata paljudele vahelejäämistele ja ebatäpsustele.

Läinud aastasaja lõpust alates on lisandunud iga aastaga ärilistele kataloogidele tavaliselt mitu uut väljaannet. Halvasti korraldatuina ja väheste andmetega, mõnikord eksiteele viivate ühekülgsede kriitiliste märkustega varustatuina, vigaste ja lohakatena, puuduvad neil kõik eeldused olla bibliograafiliseks juhiks (kuigi seda ka äriliselt kataloogilt võib nõuda!). Mõnda üksikut lihtsasüsteemilist autorite tähestikulises järjestuses saab tarvitada mõnesugustel kontrollimistel ja otsingutel siiski tagajärjekalt. Ka võiks kasulik olla nende läbivaatamine ja võrdlemine kavatsetava üldniimestiku kokkuseadmisel.

Iseseisvuse-aastail algas Eestis intensiivne teaduslik

1) „Postimehe Lõbulisa“ 1893, lk. 114—119, lk. 282—285, „Postimees“ 1894 nr. 76, nr. 156.

töö ülikoolis ja mitmesugustes teaduslikkudes koondustes rahvusliku omapärasuse tähe all. Eesti allikate kasutamine tõusis erakordselt, tekkis ka terav tarvidus kasutamist kergendada allikates korra loomisega. Kaua valminud kavatused bibliograafia alal said elulisiks nõudeiks, mille teostamine lõpuks ka lahendus riikliku ainelise tagatise loomisega.

Ka bibliograafias eneses algas differentseerumine. Üldise bibliograafia alal ei tundunud raamatubibliograafia järele tarvidus esialgu mitte väga suurena, raamatu otsimine ja temaga tutvumine oli kohalikel uurijail kuidagi võimalik ka suuremate kogude sedelkataloogide abil. Lühikest aega ilmuv puudulikult toimetatud „Raamatu Teataja“ tuli äri-liste ringkondade poolt ja oli nende huvides. Raamatust palju kättesaamatum oli ajakirjandus; selle sisuga tutvumine nõudis suurt otsimisvaeva, mis pealegi sagedasti tagajärjetuks jäi.

Ajakirjanduse ainestiku kättesaadavaks korraldamisele oli Eesti Kirjanduse Selts tahtnud asuda juba kümnekond aastaid tagasi, nagu näha tolleaegseist tegevusaruandeist. Asja õhutati üliõpilaste keskel vabatahtlikkude tasuta töötajate leidmiseks. Hiljemini algaski V. Ernitsa eestvõttel bibliografeerimine. Kuid peagi selgus, et vabaaja tööks on ülesanne liiga suur, summasid töö jaoks seltsil aga ei olnud.

1921. a. saadi lõpuks valitsuselt seks otstarbeks tarviline rahaline toetus. Nüüd püüti juba algusest peale tegevus rajada võimalikult kindlale alusele. Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi ja Tartu Ülikooli vahel peetud läbirääkimiste tulemuseks oli uus eri-instituut — Eesti Bibliograafia Asutus.

Üksikasjalist ja mitmekülgselt valgustatud pilti meie rahvusliku kultuuri kujunemisest loodeti saavutada ajalehete sisu kõige lühemate sõnumiteni tähistades. Kättesaadavaks taheti teha mitte ainult olude sunnil ajakirjandusse sattunud teaduslikke uurimusartikleid ja suuremaid materjali koondavaid kirjutusi, vaid ka elu üksikkohti valgustavat sõnummaterjali. Nii kasvas bibliografeeritava ainestiku hulk väga suureks, mille tarvitamise kergus oleneb suurelt korralduse otstarbekohasusest. Juhendiks korraldamisel valiti ameeriklase Melvil Dewey loodud ja Brüsseli Rahvusvahelise Bibliograafia-instituudi poolt täiendatud n. n. kümnendsüsteem, mis mujal tegelikult osutunud paremaks eriti ajalehekirjutuste süstematiseerimisel. Muu seas on Venemaal see süsteem seaduslikult maksev kõigis raamatukogudes.

Ka mujal on ta tarvitusel; nii näit. on Taanis selle süsteemi järele bibliografeeritud just ajakirjandust.¹⁾ E. B. A. töö püsib esialgu käsikirjaliste sedelkataloogidena. Neisse on kogunenud materjali käesoleva ajani rohkem kui saja ajalehe- ja ajakirja-aastakäigu kohta, mis märgitud umbes 150000 sedelile. Peaaegu kõik läbitöötatud ainstik on pärit läinud aastasajast. Trüki teel on kõiki neid andmeid muidugi võimatu avaldada, ka tulevikus saab E. B. A. ainult kohalikke uurijaid rahuldada. Küll aga võiks trükkimine kõne alla tulla üksikute huvitavamate alade ja nähete kohta käiva materjali puhul.

Raamatubibliograafias hakkas ilmuma püsiva väljaandena 1924. a. „Eesti Kirjanduse“ lisana Tartu Ülikooli raamatukogus kokkuseatav jooksva materjali nimestik. Kuigi sellest teosest praegu veel midagi ümmargust käepärast pole, — ta sünnitab tervikulisi kõiteid viie aasta jooksul koondatud ainstikust, — võib siiski juba nüüd konstateerida teose asjatundlikku korraldust, andmete täpsust ja täielikkust, mis tõstab väljaande esimesele teaduslikkudele nõudeile vastava raamatubibliograafia kohale Eestis. Enne 1924. a. ilmunud raamatuid kavatseb registreerida Eesti Rahva Muuseumi raamatukogu, kuna sinna kuulub rohkem vanemat kirjandust kui mingisugusesse teise.

Eesti raamatute üldnimestik ja E. B. A. töö on määratud kodumaistele uurijatele; ka jätavad nad — vähemalt esialgu — osa võõrakeelseid allikaid väljapoole vaatlusvälja. Need asjaolud on viinud üksikud rahvusvahelisema ulatusega teadusalad oma eri-ainete koondamisele. Juba läinud aastasajal sisaldavad mõned eriteaduslikud bibliograafiad Eesti kohta käivat materjali, nii näit. Winkelmanni „*Bibliotheca Livoniae historica*“. Käesoleva aastasaja alult hakates on avaldanud eesti filoloogilisi andmeid soome ajakirja „Finnisch-Ugrische Forschungen“ bibliograafilise lisa (Anzeiger). Eesti kaastöölisena on dr. O. Kallas kogunud rohkesti materjali, millesse peale raamatute kuuluvad ka ajalehe-artiklid. Praeguse ni on ilmunud ülevaated 1900.—1906. a., kuid väljaanne jätkub.

Meil on viimasena mainitud väljaandega sarnane õpetatud Eesti Seltsi „Eesti filoloogia kriitiline ja bibliograafiline aastaülevaade“. Sellest teosest on senini ilmunud kaks köidet, viimane vähe muudetud pealkirjaga „Eesti filoloogia

1) Dansk Tidsskrift-Index. Udarb. af Svend Dahl og Th. Dossing. Aarg. I. Kjöbenhavn 1916.

ja ajaloo aasta-ülevaade“. Teine köide sisaldab eessõnas ka programmkirjutuse. Töö on nii kodu- kui ka välismaise kiitva arvustuse osaliseks saanud. Esimene anne vaatlleb filoloogia ja ajaloo alalt raamatuid ning ajalehe-kirjutusi aastast 1918, teine 1919, järgmiste aastate materjali on ka juba koos, osalt ilmutamata. Kui kriitilise bibliograafia väärtus seisab arvustuse objektiivsuses, siis on ka selle poolest teos laitmatu. Mööda minnes olgu öeldud, et ka kriitilise bibliograafia katsed ulatuvad meil läinud aastasatta. Sellistena võib vaadelda A. Grenzsteini kirjutust „Uuem kirjandus“ (Koolmeistri käsiraamat. Tartus 1879, lhk. 1—38) ja G. J. Treumanni raamatukest „Eesti uuem kirjandus“ (Tallinnas, 1881).

Nii on siis iseseisvuse-aastailt, kuigi veel mitte lõplikke saavutusi eesti bibliograafias, siis ometi kindlalt rajatud häid algatusi, mis juba senise kestusega on tõendanud oma elulisust. Sellelt ajajärgult on bibliograafilises arenemises vaadelda juba olulisi ja reaalseid momente, kuna läinud aastasajast ja käesoleva alult võis jälgida peaaegu ainult bibliograafilise mõtte arengut ilma tõeliste toetuskohtadeta. On jõutud bibliograafiat vähemalt ka niipalju tutvustada, et ta on tunnustatud eeltööna teaduslikule uurimisele ajakultuuri kõrvaldamiseks. Tunnustatagu veel ka seda hinnangut, mis sünnib materjalides koondamisel peaaegu automaatselt; siis ei oleks bibliograafilised teosed enam ainult allikakogudeks, vaid nad oleksid ka omaette entsüklopeediliseks käsiraamatuks. Tunnustatagu teiselt poolt ka nende tööde suurt ulatust, arvestatagu vaeva, püsivust ja pedantismi, ilma milleta mõeldav poleks seesugune tegevus. Tunnustatagu ja püütagu kindlustada!

Käesolev ülevaade ei ole puudutanud üksikuid allikaid, mis veel võiksid kuidagi tähtsad olla eesti bibliograafias. Nimelt võiks juttu olla veel mitmesuguste välismaiste raamatukogude, arhiivide, muuseumide jne. trükitud kataloogidest. Kuid autor pidas end õigustatuks neid vaadelda toore materjalina bibliograafia jaoks, kuna käesolev töö kõige pealt tahab tutvustada neid allikaid, mis kasulikud võiksid olla igale raamatutarvitajale. Sellest seisukohast välja minnes on juurde lisatud ka ainult tähtsamate eesti bibliograafiliste tööde loend.

Tähtsamaid eesti bibliograafiaid.

Joh. Heinr. Rosenplänker, Uebersicht der esthnischen Literatur, nach dem Inhalte der Schriften und chronologisch geordnet (Beiträge zur genaueren Kenntniss der esthnischen Sprache, XX. 1832, lhk. 1—41).

M. Jürgens, Ramatute nimme-kirri ehk katalog. Pernus 1857.

M. Jürgens, Ramatute nimme-kirri ehk katalog ülle kõige Eesti kele ramatute, mis aastal 1553 kunni 1863 aastani on välja antud. Tallinnas 1864.

Andr. Joh. Schwabe, Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der gelehrten estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften. Dorpat 1867.

Kniznaja Ljetopis 1907—1917.

Eesti filoloogia kriitiline ja bibliograafiline aasta-ülevaade. I anne. 1918. aasta. Tartus 1922.

Eesti filoloogia ja ajaloo aasta-ülevaade. II anne. 1919. aasta. Tartus 1923.

Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates (kuukirja „Eesti Kirjanduse“ lisa).

O. Urgart.

Rootsi kuninga puud.

Kui ka Eesti enam kui 300 aastat ordu ja piiskoppide valitsuse all on seisnud, ei ole selleaegsed valitsejad enestest rahva sekka ometi mingisuguseid mälestusi järele jätnud. Umbes sedasama võime ütelda Vene tsaaridest, kes oma valitsuskeppi Eesti üle sirutanud, välja arvatud Peeter I või kaasaegsed, kes enestest jälgi rahvaluulesse ja rahva mälestusesse on jätnud. Kõigi muude kohta maksab Uhlandi sõna: „Versunken und vergessen, das ist des Sängers Fluch!“ Nad ei ole eestlastele iialgi lähenenud ega rahvaga tutvunud ja nii on nad rahva mälestusest unulasse vaibunud, olgu siis, et ajalugu neid sealt esile kutsub.

Teisiti on lugu Rootsi kuningatega. Küll ei ole Eestimaa enam kui poolteistsada aastat Rootsi kuningate valitsuse all seisnud, Lõuna-Eesti ainult kolmveerandsada aastat, aga siiski on Rootsi kuningad ja Rootsi valitsus sügavaid jälgi eesti rahva mälestusesse jätnud, sügavamaid kui endised või hilisemad valitsejad. Ikka tuletab rahvas meelde vana head Rootsi aega, uskudes, et see nagu Kalev korra tuleb Eesti põlve uueks looma. Varemini heideti mõnelgi puhul eestlastele separatismi ja iseseisvusepüüet ette; selle peale ei ole rahvas raskemailgi aegadel mõtelnud, küll on ta aga unistanud heast Rootsi kuningast, kes ta Vene valitsuse alt oma hõlma alla võttes päästab. Rahva mälestuse järele on Rootsi kuningas kübara ehk mütsi kas Tartusse või mujale maha jätnud; seda tuleb ta korra taga nõudma. Maaõnne ajal oletati, et seesugune aeg kätte jõudnud; kuid pea märgati pettumust.

Siiski ei ole usk veel hoopis hävinud, et Rootsi kuningas Eestisse korra kübara järele tuleb.

Seda kübara järele tulemist katsus rahvasuu mitme tõenduse varal väita. Nimelt olla Rootsi kuningas omal ajal ütelnud, et kui nii ja nii sünnib, siis saab Eesti jälle Rootsi omaks. Rootsi kuninga tingimused on täide läinud, vähemalt rahvasuu järele, ja sellepärast elab usk Rootsi valitsuse tagasitulekusse edasi.

Nimetatud usk seisab iseäranis ligidalt ühenduses Karl XII isikuga, kelle nime kõige sagedamini nimetatakse. Mõnikord puudub Karl XII nimi; rahvasuu ütleb lihtsalt: Rootsi kuningas. Enam harukorral nimetatakse Gustav Aadolfi, kes ammugi nii populaarseks pole suutnud saada kui Karl XII. Ei või ütelda, et viimane eestlastele iseäralikku head oleks teinud, palju enam on ta valitsuse ajal Eesti hirmsasti kannatanud ja viimaks Vene valitsuse alla sattunud, aga Karl XII on kauemini kui ükski muu riigivalitseja Eestis viibinud, novembrikuust kevadeni, osa võtnud Laiusel talurahva pidudest, pulmadest ja varrudest, ülepea eestlastega lahkelt ümber käinud. Säärane lahke ümberkäimine ja vastutulek kuninga poolt on Karl XII-le rahva seas immortellipärja pununud, ta isikut ühtlasi anekdootidega ja luuleliste sündmustega varustades.

Alistes tuntakse mõnd Karl XII sekeldust põgenemisel vaenlaste eest, nagu näiteks saapa kaotamist sohu ja selle asemele Kuivsaapalt uue saapa saamist, niisama Karl XII peitumist vaenlaste eest leivakünasse ehk aga teisal jälle leiva-ahju, kuhu suu ette halud pandud, nii et talusse tulnud vaenlased ei tea halgude takka ahjust kuningat otsida, kes sedaviisi vaenlaste küüsis pääseb. Need lood ei anna ometi tuge rahva oletamisele Eesti tagasisaamise asjus Rootsi alla, ja sellepärast lähen neist pikemalt peatumata mööda.

Harukorral laseb rahvasuu Karl XII Peeter I-ga Nõos kokku puutuda, kus nad nagu sõbramehed kunagi Eesti-
maa tuleviku pärast aru peavad. Tuleviku kohta pidanud nagu mingisugune oraakel otsuse andma. Mõlemad riigivalitsejad lõonud mõõga-d maa sisse. Kui hiljemini vaatama mindud, nähtud, et Peeter I mõök olnud roostetanud, Karl XII mõök aga haljas. See Peetri mõõga roostetamine ja Kaarli mõõga haljaksjäämine ennustanud, et Eesti ei jää Vene alla, vaid saab jälle Rootsi alla tagasi. (Vd. minu Eesti kohalikud. muistejutud, lhk. 214.)

Huvitav on igatahes tähele panna, et rahvasuu mõnekorra laseb Karl XII Peeter I-sega maa tagasisaamise pärast vaielda. Millal võis see olla? Kas varssi pärast Eesti valdamist Vene vägede poolt? Sel puhul oli ju Karl XII dal kindel lootus Eestit tagasi vallutada. Või on see kokkupuutumine mõeldud alles pärast Uuslinna rahutegemist 1721. a.? Siin oleks see enam arusaadav, sest sel puhul oli Eesti faktiliselt Vene omaks saanud. Kuid Karl XII oli juba 1718. a. langenud ega võinud seega Uuslinna rahutegemisest tegelikult osa võtta ega Peeter I-ga kokku puutuda. Aga ega saaga ajaloolisi sündmusi nii karvapealt võta; ta opereerib enesele sobivate andmetega, kõrvale jättes ajaloolisi teateid. Juhtumustel, mil Karl XII ilma Peetrita esineb, on ta sõnad enim mõistetavad; olgugi maa sedapuhku venelaste käes, ometi saab maa teatud tingimustel Rootsile tagasi. Teisendeid leidubki, millest selgub, et Karl XII alles Eestist taganedes kepi maha löönud ja ülemalnimetatud sõnad rääkinud.

Veel muidu kõneleb muinasjutt, et kui Võnnu Kalliku mäkke maetud Rootsi kuningas suudab mäe enese pealt ära veeretada, saab Eesti Rootsile. Muist mäge ollagi juba kadunud. (Eesti kohalikud muistejutud, lhk. 17.)

Eesti prohvet Järve Jaan otsustab peergusid mõõkadeks nimetades, et Rootsi mõök jääb peale ja Vene riigi piirid pigistatakse nii kokku kui lambaraudade pärad ja Vene riik jääb nii väikeseks, et aknast võidakse ta mere lõppu ära näha. (Järve Jaan, lhk. 25.)

Teisendi järele ei olnud Karl XII ja Peeter I Nõopangodis maa sisse mitte mõõku pistnud, vaid kepid, tähendusega, et kelle kepp hakkab kasvama, selle omaks saab Eesti. Eks Karl XII kepp hakanudki kasvama.

Sama motiiv kordub mutatis mutandis väga tihti eesti rahvaluules, kepi resp. mõne muu Karl XII puise eseme maa sisse pistmine ja kasvamahakkamine vahetab sagedasti sündmusekoha nime. Nõo elanikud teavad kõnelda, et Karl XII Rundsu kõrtsi juures keppi püsti maasse lüües ütelnud: „Kui see kepp hakkab kasvama, saan selle maa peremeheks!“ Kepp hakanud kasvama, kasvanud päratuks pärnaks.

Teisal on sama lugu Paldiskisse siirdud. Sealgi lõi Karl XII kepi püsti maasse ja kepp hakkas kasvama, muidugi mõista ennustuseks, et Eesti saab korra jälle Rootsi omaks. Paraku on rahvasuu jätnud tähele pänemata, et Paldiski oli Karl XII ajal alles sündimata.

Teisal astub Karl XII kepi asemele vankri ais võitõlla tiisel. Nii näiteks sõidab Karl XII korra Vinni mõisa. Mõisa lähedal katkeb kuninga vankri ais. Kuningas võtab katkenud aisa, lööb püsti maha ja ütleb enne tuntud sõnad vähese muutusega: „Kui see ais hakkab kasvama, saab (jääb) see maa Rootsi omaks!“ Ais hakkab kasvama; seega vaja ainult oodata, millal ennustus täide läheb.

Sangaste puudesse on Karl XII enesest mõne mälestuse jätnud. Sangaste ja Keeni vahel Villemi mõisa põllu ääres kasvas veel selle aastasaja algusel põline mänd, mis aga põlema pisteti ja ära põles, kui mesilastepere korra selle sisse aset võtma läinud. See mänd tekkinud sel kohal katkenud aisast, mille Karl XII maa sisse torganud tuttava ütlusega. Kui maailmasõja alul mänd maha põles, nuttis mõni naisterahvas kahetsedes, et nüüd ei saa Eesti enam Rootsi alla. Teine Karl XII puu on Puka-Sangaste tee ääres, verst maad Keenist, Prüüsi talu kohal. Sinna lõõnud Karl XII looga maa sisse tuttava ütlusega. Sellest loogast kasvanud põline tamm.

Niisama siirdakse sündmus Viljandi kihelkonna Võidu Piima talu alale. Siin kasvab maa sisse lõõnud tiislist tubli tamm. Küsitavaks jääb, et kas Võidu Piima talu tamm kujutab sama lugu, mida kõneldakse Karl XII kepi, mille see Viljandi lähedale maa sisse pistnud, kus see, nagu eespool nimetatud lugude teisendite kepid, kasvama hakanud.

Helme Vilsu talu ja Patküla Limbi karjamõisa piiril kasvanud vanasti kaks suurt kaharat tamme, teatab K. Ruut. Teise puu õnde tegid karjapoisid enne sõda tule ja põletasid sedaviisi tamme, teine kasvab praegu alles. Saabast sohu kaotades saanud Karl XII Aliste Saapa talust ree, millel aga ainult üks ais olnud. Karl lasknud Saapa talu õuest noore tamme teiseks aisaks ette raiuda ja sõitnud siis Patkülasse Patkulli taga ajama. Toores ais murdunud Patküla piiril Ristle talu õues sügavas lumes ja poris. Pooleks murdunud reeaisa tükid lõõnud Karl XII maa sisse juba eelpoolsest tuttavate sõnadega. Neist reeaisa pooltest kasvanud Ristle talu maale kaks tamme. Ristle talu nüüd enam ei ole; kohta kutsutakse Ristlemäeks.

Vaivaras kõneldakse veel, Peeter I võitnud Karl XII-nda ja viimane põgenenud sõjaväe eest Narva, missugust põgenemist, nagu tuttav, ajalugu ei tunne. Sel põgenemisel katkenud Peterburi maanteel silla juures tõlla ais. Seni kui tõllale uut aisa otsitud, lõõnud Karl XII murdunud aisa maa sisse, lüües tuttavat ütlust sõnudes.

Eks ais hakanud kasvama ja kasvanud suureks puuks. Ometi olevat see puu ammu hävinud ega tuntavat enam kohtagi, kus see puu ennemalt kasvanud.

Keppide ja tiislite mahapistmise kõrval tunneb rahvasuu veel niisuguseid juhtumusi, mil Karl XII toore puu maasse pistab ja see toores puu kasvama hakkab. Tavali-
sesti on see toores puu tamm, ilma mullata, maast välja kistud. Sääraste tammede poolest omandab Rõngu kihelkond iseäralise rikkuse. Paluperamõisa põllule istutanud Karl XII väljakistud noore tamme, niisama üteldes kui eelmiste kepi- ja aistelugude puhul: „Kui see tamm hakkab kasvama, saab see maa jälle Rootsi omaks!“ Karl XII Paluperasse istutatud tammest on märka suur puu kasvanud.

Just samasugust lugu kõneleb rahvasuu Rõngu Kirepi Tamme talu paari vana tamme kohta. Needki olla Karl XII-nda istutatud. Tammede järele hakatud talu Tamme taluks kutsuma, missugust nime talu praegugi veel kannab.

Edasi tuntakse Karl XII puude istutamist Sangastes. Seal kõneldakse, et Rootsi kuningas olla Hansi talu maale tamme istutanud ja sellest puust kasvanud „suur tamm“. Aga mitte ainult Sangaste Hansil ei ole ta nii teinud, vaid ka Sangaste Jaanusel. Sinna ei ole ta ometi tamme istutanud, vaid männi. Seegi on samuti suureks männiks kasvanud.

Ka Kanepis istutanud Karl XII tamme. Kus just Kanepi tamm leidub, seda ei ole üleskirjutustes lähemalt ära tähendatud.

Tamme, mis kasvab Räpina kihelkonnas Friedholmi mõisa juures, on niisama Karl XII istutanud. Sedasama kõneldakse ka Varbuse valla Tilleoru Matsi nõlva kolmest tammest ja ühest kasest.

Helme Hummulis mõisa heinamaale (!) tee lähedale istutanud Karl XII kolm mändi; need on madalad, alati rohelised pedajajässid, mis aastakümnete jooksul suurst ei ole muutnud. Teisendi järele on Hummulisse tamm kasvanud Karl XII katkenud aisast, mille ta maa sisse torganud, tüveots ülespoole, ladvaots allapoole.

Antslas pistnud Karl XII kolm tamme latvapidi maa sisse; kõik need kolm noort tamme hakanud kasvama.

Laiuse kirikumõisa rohuaias kasvavaist kahest pärnast teab rahvasuu niisama, need olevat Karl XII-nda istutatud, ei teata aga ometi, et istutaja oleks neile kasvamise suhtes meie kodumaa kohta käiva tingimuse juurde

lisanud. Veel kõneldakse, Laiuse lossis; vana mõisa-
hoone akna all, kasvanud vana pihlakas, mille Karl XII
oma ema akna alla istutanud.

Sedasama võib ütelda Nõo kihelkonda Vapra-
mäele istutatud pärna kohta, mille istutajaks rahvasuu
Gustav Aadolfi teeb. Muidu ei tea ta Gustav Aadolfi
puudeistutamisest muud midagi kõnelda. Teised teatajad
ei nimeta Vapramäe pärna istutajaks Gustav Aadolfi, kelle
mälestus rahvasuus ülepea kasin, vaid, nagu teiste puude
istutajaks, Karl XII (vdl. ka Tartumaa, lhk. 289).

Tartust lahkudes pole lõõnud Karl XII siia küll
keppi ega aisa maa sisse, matnud aga Toomemäkke oma
suure varanduse, jättes Venele selle, mis maa peal, Rootsile
aga, mis maa all, korra tagasi tulla kavatsedes kogu varand-
ust jälle enesele nõudma. (H. Prants, Soome sild, lhk. 48.)

Huvitav igatahes tähele panna, et lõunapoolses Eestis
tuntakse palju rohkem Karl XII puid kui Põhja-Eestis, kus
nad esinevad Paldiskis, Vinnis ja Narva lähedal. Pärnu-
Tallinna-Rakvere vaheliselt alalt, kust Karl XII läbi sõitnud,
ei ole mulle ainustki Karl XII puud silma puutunud ega
ole mulle teateid sealsete puude kohta saadetud, ehk ma
ajakirjanduses seesuguseid teateid olen palunud mulle
saata. Ka dr. J. Hurti vanavara-kogust ei ole ma teateid
sellelt alalt Karl XII puude kohta leidnud.

Niipalju kui Rootsi kuninga istutatud või maa sisse
torgatud, kasvama hakanud kuivadest puudest Eestis ka
teatakse kõnelda, ei või ajalooliselt ometi ühegi päritolu
Rootsi kuningast tõestada. Kepist ehk aisast tekkinud
kuivad puud kannavad juba iseenesest enestel võimatuse
pitsatit. Aga Karl XII istutatud puud on problemaatilise
iseloomuga. Kõige suurem võimalus Karl XII istutamisest
põlvneda on Laiuse pärnadel, sest Laiusel asus ju Raud-
pea 1701. a. kevadeni, aga nende gi istutamise kohta puu-
dub dokument. 1836. a. kirjutab õp. Jannau Inlandis, et
Karl XII Laiusel puid istutanud. Jannau võis teateid istu-
tatud puude kohta rahvasuust ammutanud olla, kirikuraa-
matuist ta sellekohaseid teateid ei leidnud, kuid rahvasuus
võis enam kui 100 aasta jooksul pärast Karl XII Laiusel
viibimist saaga moodustunud olla, nagu saagasiid aja jooksul
Karl XII kohta mujalgi on tekkinud, isegi seal, kuhu selle
Rootsi kuninga jalg ei ole iialgi ulatunud.

Iseloomulik on veel, et üleloomulisel viisil kasvama
hakanud puud Eestis ühenduses seisavad Eestimaa tagasi-
langemisega Rootsi valitsuse alla, kuna loomulikul viisil
istutatud puude kohta säherdune järeldus puudub.

Kepi kasvamahakkamise motiivi ei või täiesti eestipäraseks nimetada, nii eestipärane kui see ka näigu. Tuletan meelde kõige pealt Aaroni keppi, millest 4. Mõos. 17, 23 kirjutatakse: See oli teisel hommikul, et Mooses tuli tunnistusetelgi juurde, ja vaata, Aaroni kepp, mis Leevi pere päralt, oli tooreks saanud ja pakatanud ja oli oma õitsmise õitsnud ja valmis mandleid kasvatanud. — Vahe Karl XII ja Aaroni kepi vahel on see, et viimane õitseb ja vilja kannab, esimene aga üldse hiidpuuks kasvab.

Aaroni kepi õitsmine leiab vastukoha teisel aastasajal pärast Kristust kirjutatud Jakobuse evangeeliumis, kus neitsi Maria kosilastest ja nende keppidest kõneldakse. Joosepi kepp hakkab õitsma ja valge tui lendab sest välja (Bolte, Eupharion 4, 323). Maltas tuntakse seda saagat meie ajani. Maltas kõneldakse: Tahetud teada, kes kõlbab kõige paremini Maria peiuks. Et kõik olnud tublid mehed, oodatud imet, mis õige valiku otsustab. Toodud kirikusse hulk kuivi keppe ja peale selle altarile valge tui. Määratud: „Kelle kepp hakkab haljendama, olgu peig!“ Eks Joosepi kepp hakanud haljendama ja õisi ajama. Teisendi järele kuulutab ingel Joosepile, et ta saab Maria meheks. Joosep rõõmustub selle üle nii, et kepp ta käes hakkab õitsma. (Dähnhardt, Natur-sagen, II, 265.)

Kreeklasedki tunnevad sarnase saaga. Kui Herakles Atlasilt taevavõlvi kandmise koorma ära võttis, pani ta oma nua maha. Nui aga hakkas juuri ja võsu ajama. (Usener, Sintflutsagen, 190.)

Palestiinast teatakse järgmist lugu jutustada: Mamborus Ebroni ja Betlehemi vahel olevat kuiv tamm, nimega trip, mis ka võidupuu nime kandvat. See tamm olevat nii vana kui maailm; enne Jeesuse ristilöömist haljendanud ta, kuivanud aga pärast ristilöömist. Vana jutu järele tulevat korra vürst, võitvat maa enesele ja käskivat kuivanud puu all jumalateenistust pidada; siis hakkavat puu haljendama ja kandvat vilja ning juudid ühes paganatega heitvat kristlasteks. (Grimm, Deutsche Mythologie, 800.)

Edasi kõnelevad vanad jutud tatarlaste templist, mille juures müüride taga olevat kuivanud puu, sõjamehed ümber valvel. Missugusel vürstil õnnestub kilpi selle kuivanud puu otsa panna, see saavat kogu ida valitsejaks. (Grimm, m. k.). Siin puudub ometi puu uuesti kasvamahakkamine, kui ka muidu maa valitsejaks saamine puuga ühenduses seisab.

Aga mujalgi esineb mütoloogias sama motiiv. Sakslased kõnelevad rüütel Tannhäuserist, et see priisanud esmalt varanduse ja läinud siis Veenuse märke Veenuse juurde rõõmust elu elama, nagu meil noormees näkineitsi juurde. Aastad saatnud ta seal mööda. Viimaks hakanud teda ometi südametunnistus vaevama. Tannhäuser lahkunud mäest ja rännanud jalgsi Rooma paavstilt andeksandmist paluma. Tannhäuseri patutunnistust kuuldes lõõnud paavst vihaselt oma karjasesaua vastu maad üteldes: „Niisama kui see kepp võsu ei aja ega lehti hakka kasvatama, ei või sa lepitust ega andeksandmist saada.“ Kurvalt sammunud Tannhäuser paavsti juurest, ilma et oleks teadnud, kuhu minna. Kui paavst kolme päeva pärast keppi vaadanud, näinud ta imestades, et kepp kannud lehti ja õisi. Paavst saatnud küll käskjala Tannhäuserit tagasi kutsuma, aga seni oli Tannhäuser juba uuesti Veenuse juurde läinud. (W. Wägner, Nordischgermanische Götter und Helden, lhk. 124 jj.) Umbes samasugust lugu tunnevad rootsi muinasjutud. Siin astus Tannhäuseri asemele näkk ja paavsti asemele preester. Preester kuulutab mängivale näkile: „Ennem hakkab kepp mu peos haljendama ja õitsma, kui et sa lunastust leiad!“ Kurvalt viskab näkk kandle käest ja nutab. Preester ratsutab mujale. Korraga näeb ta, et kepp hakkab lehti ajama ja õitsma. Preester ratsutab tagasi näkile rõõmusõnumit kuulutama, kes nüüd kogu öö rõõmsaid lugusid mängib. (A. Afzelius, Svenska Folkets sago-häfder, II, 156.)

Ajaloolised olla tahtvaid sarnaseid saagaseid jutustatakse Belgias ja Limburgis. Kui 618 üks põllumees oma alal kõndis, juhtus ta usurändajaga kokku, kes talle ütles: „Lüttichis puudub piiskopp. Jumal tahab, et sina sinna piiskopiks saad!“ — Põllumees vastu: „Tühi jutt! Mina olen koolitamata mees ja sina ütled, et Jumal mind piiskopiks määrab. Seda ma ei usu, et Jumal sind mu juurde saatnud, niisama vähe kui usun, et mu kepp võib haljendada ja vilja kanda!“ — Mees lõi kepi maa sisse, kuid kepp võttis kohe juuri, hakkas õitsma ja vilja kandma. (Revue des trad. pop. 13, 505.)

Just niisama kõneldakse Limburgiski olevat sündinud. Maastrichti piiskopp Johannes oli enne rikas põllumees. 637 tuli ta juurde usurändaja ja ütles: „Su teod on Issanda meelepärast, sellepärast on ta sind Maastrichti piiskopiks määranud.“ Johannes vastas, naeratades keppi mulla sisse pistes: „Ennem hakkab see kuiv puu vilja kandma, kui et see ettekuulutused täide läheb.“ Vaevalt oli

ta aga nii ütelnud, kui puu haljendama hakkas ja häid õunu kasvatavaks õunapuuks sai. Hiljemini poogiti selle õunapuu võsusid paljudele noortele õunapuudele, ja nii tekkis uus õunte tõug, mida piiskop Johannese mälestuseks Sint Jani õunteks hüütakse. (Welters, Limburgische Legenden, 74.)

Tshehho - Slovakkias tuntakse Premõsli keppi, mis ka õitsma hakanud (Henneke, Neutestamentliche Apokryphen, 104).

Sakslaste keiser Barbarossa tuletab omalt kohalt Petseri vägimeest ja Kalevipoega meelde. Petseri vägimees viibib kaljukoopas, Kalevipoeg kättpidi kalju küljes, Friedrich Barbarossa aga mäe sees laua ääres, mille ümber ta habe juba kaks korda on kasvanud; kui habe kolmanda korra veel kasvab, ärkab Barbarossa üles ja tuleb mäest välja. Barbarossa mäest väljatulek tähendab sama, mida eestlastel Kalevipoja tagasitulek: uus õnnelik aeg jõuab kätte. Teiselt poolt tuletab Barbarossa ilmumine Tõllu tagasituleku tingimust meelde: kadakas kandku lehti ja kask okkaid. Barbarossa ilmumine ei sõltu puu muutusest, vaid puu muutus käib sellega käsikäes. Barbarossa riputab kilbi kuiva puu otsa ja kohe hakkab puu haljendama. Barbarossa õhkamist ja puu haljendamahakkamist seavad sakslased mõnekorra maailma lõpuga ühendusse. Kui Barbarossa kilbi puu otsa paneb ja puu haljendab, läheneb maailma lõpp, kui puu aga vilja kannab, jõuab lõpp täiesti kätte. Kõik sõjamehed tormavad puu otsa pandud kilbi juurde — ja nüüd algab tapmine, hirmsam kui möödunud maailma-sõda. Verd valatakse nii palju, et seda sõdijatele kingadesse voolab, otse umbes niisama, kui seda Tõllu ja Petseri vägimehe loost kuuleme. (Simrock, D. Mythologie, 193.)

Eesti saagas hakkab kepp kasvama ja kasvab hiidpuuks, kuna sakslased lasevad ainult kuivanud puu haljendada või kepi õisi kanda. Maa tagasisaamise moment puudub saksa mütoloogias; seal toob Barbarossa ilmumine kas parema aja või maailma lõpu. Karl XII kepi lugu leiab kõige enam eeskuju Aaroni kepi, mis mandleid hakkab kandma, või õitsmahakanud paavsti- (preestri-) kepi. Aaroni ja paavsti kepi lool puudub maa tagasisaamise küsimus.

Ei ma taha väita, nagu oleksid eestlased Karl XII kepi saaga moodustamisel käinud Moosese raamatult laenu tegemas, kuid tõsiasi jäänud, et mõlema loo vahel leidub midagi ühist. Maa tagasisaamise motiiv on tatarlaste tripi

loos olemas, aga võimatu on väita, et eestlased selle, üldse vähe tuttava motiivi sealt oleksid omandanud. Kõigiti on eestlased Karl XII kepi saagat omapäraselt moodustanud, kui ka selles saagas momente leidugu, mis esinevad muudegi rahvaste mütoloogias. Puude istutamine on enam loomulikku käiku käinud; niisuguste saagade tekkimiseks ei tarvitanud eestlased sugugi võõrastelt eeskuju otsida.

M. J. Eisen.

Eesti karskusetöö algaegadelt¹⁾.

„Eesti Kirjanduse“ 9. nr-is on muu seas jutustatud hr. M. J. Eiseni karskusetööst. Ei ole nende ridade kirjutajal tahtmist kuidagi viisi hr. Eiseni teeneid vähendada, aga mõni õiendus olgu siiski lubatud.

Soome karskusetööst tõi „Olevik“ 1883. aastast saadik teateid, näit. dr. Granfelti raamatust „Nykyajan raittiusliike“, mille eesti keelde tõlkimist „Uusi Suometar“ kohe oli soovitanud. „Olevik“ avaldas soovi, et hr. M. Lipp selle töö ette võtaks. — A. 1885 ilmus „Olevikus“ mitmes numbris juhtkiri „Joomise vastu“, milles karskuseseltside asutamist soovitati, ja „Meelejahutajas“ anti näiteid Soome keskseltsi „Raittiuden Ystäväte“ põhikirjast ning räägiti ka seltsi häälekandjast „Aamunairut“.

Kui Eestis muud vaja ei oleks olnud kui mõni põhikiri „laenata“, siis oleks kõige mõistlikum olnud „Raittiuden Ystäväte“ põhikiri võtta, sest sellest paremat vähemalt meie Toris ei tunnud. Aga me teadsime, et seesugune laenamine oli võimata. Kui Venemaal mõnd üsna uutjagu seltsi taheti asutada, missugust enne Vene riigis ei olnud, siis oli raske sellele põhikirjale kinnitust saada. Pidi „ülemal pool“ mehi olema, kes asja ministeeriumis oskasid ajada. Kui eestlased kõige enne Vene riigis oleksid katsunud karskuseseltsi asutada, siis on küsitav, kas nad põhikirja kinnitust oleksid suutnud kätte saada. Soomlastega oli teine lugu; neil oli alati mehi Peterburis kõrgetes ametites ja nemad said põhikirjale kinnituse. Seda esimest põhikirja pidid

1) Siinjärgnevad read on meile avaldamiseks saanud esimese eesti karskuseseltsi „Tähe“ asutaja, Tori tolleaegne kooliõpetaja Jüri Tiik, kes hiljemini, pärast „Oleviku“ toimetuses töötamist, Soome elama asus ja seal Soome alamaks astudes uue nime võttis: Yrjö Virula.

E. Kirj. toim.

siis kõik teised, kes selle järele karskuseseltsi asutasid, tähele panema, sest seda peeti otsekui „normaalpõhikirjaks“. Nii tuli ka meil Toris seda tähele panna. Meil oli „Alku“ seltsi aadress Peterburis tundmata, ja et mina sel ajal dr. Hurtile vanavara korjasin, siis palusin ühes temale saadetud kirjas, et tema meile selle aadressi muretseks, sest meil oleks seltsi põhikirja vaja. Hr. Hurt oli asjast soomlastele rääkinud ja saatis meile kohe selle põhikirja. „Alku“ seltsiga olin siis ka pisut kirjavahetuses. Nii on lugu selle põhikirja saatmisega. Kust hr. R. Hansson ja „Vaba Maa“ teissuguse teate selles asjas on saanud, jääb minule arusaamatuks.

Pärastpoole asutati Peterburis ka vene karskuseselts, ja sellegi põhikirjast võis näha, et „Alku“ põhikiri oli neil aluseks olnud. Ometigi olid venelased oma põhikirja mitmesuguseid laiendusi saanud, mida meile mitte ei oleks lubatud. Kubermanguvalitsuses muudeti ja parandati meie põhikiri niisuguseks kui ta on, ja me pidime rahul olema, sest müidu ei oleks kinnitatud.

Y. Virula.

Konrad Mägi.

Mälestused Norrast kunstniku surma puhul.

Viibisin 1910. aasta kevadsuvel lühemat aega Rootsis, et kolida sealt hiljemini Norrasse.

Oli juba üle kesköö, kui Stockholmist välja sõitsin. Vara hommikul jõudsin Kristiaaniasse. Reisikaaslaseks oli norra ajakirjanik Petersen, kes just enne seda oli viibinud Eestis. Tema heatahtlikud ülevaated eesti elust ilmusid parajasti Norra ajakirjanduses. Tema oligi lahkeks teejuhuks Kristiaanias (praeguses Oslos), kus kavatsesin peatuda paar kuud.

Mägises Norras olid varssi peale 1905. a. viibinud mitmed tuttavamad eestlased, olgu kas läbisõidul või jälle emigrandina, otsides siin tööd ja teenistust. Kunstnikkudest oli mulle Nikolai Triik juba kodumaal jutustanud palju veetlevat sellest maast ning rahvast. Kuid suuremaks tõmbejõuks oli mulle isiklikult Norra Ibseni ja Björnsoni kodumaana. Eestist välja sõites teadsin, et Norras asub ka noor kunstnik Konrad Mägi, kelle töid tundsid aga vähesed. Teati teda kitsas ringis ainult nime järele.

Esimeseks ülesandeks oli Kristiaaniasse jõudes üles otsida kaasmaalane Mägi. Väikeses Kristiaanias polnud see raske, sest et Nikolai Triigilt saadud aadressil leidsin vene-jäudi soost ajakirjaniku, emigrant Levini, kes juhtis mu kohe Mägi korterisse. Leidsin eest lühikese-kasvulise, juba tol ajal vähe kümmas noormehe, kes mind elavalt vastu võttis ja kellega kohe sattusime kõitvassé vestlusse.

Eesti kunstnikkudest oli N. Triik vist esimene, kes pikemalt Norras oli peatunud. Hiljemini oli siia ilmunud Jaan Koort, kes asus maale norra taluniku juurde sulaseks. Ja Koorti juurde tulnudki K. Mägi. Pärale jõudes leidnud Konrad Mägi oma kunstivenna parajasti kraavi kaevamas ja J. Koort läinud peremehele teatama, et talle on tulnud külaline Pariisist. Peremehel pole midagi olnud külalise vastu ja Mägi leidnudki Norras esimest peavarju talus, kus ta alguses samuti maatööle asunud.

Hiljemini kolinud K. Mägi, ta oma jutustuse järele, Kristiaaniasse, kus ta viimaks tööd leidnud kullasepa juures, emaili alal, kus ta valmistanud samal ajal ka mõne joonistuse ja kavandi siia ning sinna, mööblitööstustele ja reklaamiks. Kiita seda elu ei võinud, aga tuju oli K. Mägil alati hea ning ta töötas suure innuga, maalides rea maastikke Kristiaania ümbrusest.

Kristiaania lähem ümbrus oma kaljuliste poolsaarekete, saarte ja fjordidega pakub veetlevaid ja maalilisi vaateid. Mäestiku kõrgemad kohad on omapäraselt sinise õhustikuga. Siin tegime Konrad Mägiga kümnekilomeetrilisi jalutuskäike, millel valmis Mägil mõnigi skits ja ülestähendus, et tulevikus siia tagasi tulla lõuendi ning värvidega. Nendest mäestikurännakutest on mul meeles püsinud Mägi jutustus Norra kuningas Haakon'ist. Kuninga villa asub umbes kümme kilomeetrit pealinnast oleval poolsaarel. Sagedasti sõitis kuningas sealt linna, kaasas tol ajal umbes kuueaastane aujärjepärija. Nendeks sõitudeks tarvitasid nad harilikult kahe rattalist kaarikut, ise juhtides hobust. Sama sagedad olid kuninga jalutuskäigud linna ümbruskonnas. Meile, tolleaegselt Venemaalt tulnuile, oli see muidugi midagi üllatuslikku. Kord töötanud Mägi maalides mäestikus, kui mööda jalutanud härra, kelle nägu nagu tuttav olnud, kuid tööhoos pole kunstnik talle suuremat tähelepanu annud. Jalutaja peatunud, teretanud ja hakanud ühte-teist pärima. Alles kui külastaja lahkunud, taibanud K. Mägi, kes hiljuti Norrasse saabunud, et jalutaja oli Norra kuningas, kellele ta teinud mõnegi mõruda märkuse maa ja rahva kohta.

Selle väikese riigi lihtsus mõjus kõitva sümpaatiaga ja võiks vist praegugi meile kui iseseisvale riigile olla paljus eeskujuks.

Tol ajal viibisid peale Konrad Mägi veel paar eestlast Kristiaanias, kaks emigranti, kellest üks Kuokkalas revolutsioonäride pommitehases plahvatusel teise jala oli kaotanud ja asjarmastaja päevapiltnikuna viletsat leiba teenis, kuna teine oli 1905. a. Harjumaal mõisate põletamisi juhatanud ja töötas nüüd ühes vabrikus. Suurem emigrantidelaine oli aga Norrast juba möödunud ja siit olid lahkunud M. Martna, Ed. Sõrmus ja teised.

Neljakesi puutusime pea igapäev kokku. Nii möödusid kiiresti kenad suvepäevad ja öhtud. Öhtutel kogunesime minu pansionitoakesse ja siin jutustas emigrant M. oma juhtumusi 1905. a. mõisapõletamistest, mis olid täis hõõguvat romantikat, rabavat koomikat, kus segi paisatud ülekohtus ja süütu rahvuslik vaimustus, mille traagikoomilised keerud olid ühtlasi õudsed ning veidrad, kaasakiskuvad ja tül-gastavad.

Oma isiklikust elust ja äraelamis-võimalustest ei armastanud Mägi kõnelda, vähemalt ei jutustanud ta käesoleva aja raskustest, küll aga neist muredest, mis juba möödunud. Ka Norras olid möödunud minu sealviibimisel Mägi raskemad ajad: ta oli suutnud seal oludega juba vähe koduneda ja leida sõpru, kes teda juhtisid töö leidmisel. Seesuguse eestlaste sõbrana osutus kõige pealt stortingi (parlamendi) saadik, sotsiaaldemokraat Egedi-Nissen. (Tema on Põhja-Norra esindajana Norra parlamendis püsinud kuni tänapäevani, muutudes vaheajal

kommunistiks.) Pärit Põhja-Norrast, oli tal seal kokkupuutumisi olnud soome ja vene revolutsionääridega, varustades neid Venes keelatud kirjandusega, milleks oli Egedi-Nissen asutanud oma põhjapoolsemas kodukohas vene trükikojagi. Egedi-Nisseni lahkete, sõbralikku, alati abivalmis ning vastutulelikku iseloomu olid paljudki eesti emigrandid kurjasti kasutanud, aga sellegi pärast leidsid hiljemadki tulijad temas sõbra ja ta perekonnas sooja vastuvõtte. Selles perekonnas oli Konrad Mägi sage külaline ja koos temaga veetsime mitmed kenad õhtud. Säilitades selle võõrustuslahke perekonna väikesest kümneaastasest tütrekesest kui teejuhist ja armsast lapsukesest kõige paremaid mälestusi, armastas Konrad Mägi Egedi-Nisseni perekonda meele hilisemal kokkupuutumisel kodumaal alati meelde tuletada, kuna vaheajal väikesest lapsukesest oli saanud tuntud kinonäitlejanna.

Teine eestlaste sõber oli juudi soost vene emigrant Levin, kes juba paarkümmend aastat Norras oli elanud, siin teataval määral kodunenud ja teotes ajakirjanikuna korraga mitmes ajalehes. Nikolai Triik oli siin viibides teda maalinud ja lahkudes Norrast pärandanud oma sõpruse kaasmaalastele, kes hiljemini siin peatusid. Mägi kaudu tutvusin temaga, ja peab ütleva: ta oli äärmiselt vastutulelik ning sõbralik. Levin oli teataval määral vahemeheks norra kirjanduse vene keelde tõlkimisel ja honorari väljakauplemisel, iseäranis Knut Hamsuni teoste tõlkimisel. Levini kaudu õnnestuski koos Mägiga külastada Knut Hamsunit, kelle käest kuulsimegi, et just Levini vahetalitusele oli kirjanikul tekkinud Moskva Kunstiteatriga leping, mille järele Hamsuni teosed käsikirjast, enne trükist ilmumist, tõlgiti vene keelde (seda tegi Kristiaanias juba mõnda aastat elutsev vene daam proua Tiraspolskaja), kuna tol ajal ei olnud Venemaal mingit kirjanduslikku konventsiooni teiste maadega ja venelased oleksid võinud teost peale ilmumist raamatuna tõlkida vabalt, honorari maksmata. Moskva Kunstiteater oli maksnud Hamsunile 150 krooni (umbes 75 kuldrubla) poognast, kuna autorile tema kirjastaja Guldendahl Kopenhaagenis maksta ainult 70—80 krooni (35—40 kuldrubla) poognast. Nii oli tol ajal Hamsunile Venemaa honorari suhtes peasissetulekuallikaks, kuna umbes samalaadiline teine leping Hamsunil oli sõlmitud „Snanie“ kirjastusega Peterburis.

Kui veel nimetada norralast ajakirjanikku Peterseni, kes külastas 1911. a. varasul meile kodumaad, siis oleksimegi nimetanud pea kõik, kes eestlaste sõpradena mälestamist vääriwad.

Norra kujutava kunsti toleaegne etu ei olnud küll oma tippude poolest madal, aga üldiselt võttes ka mitte iseäranis kõrge. Nagu H. Ibsen Saksamaa kaudu oli kuulsaks saanud oma kodumaal, nii oli selle väikese rahva suurim kujutav kunstnik Eduard Munch oma kuulsuse jällegi Saksamaalt kaasa toonud. Kodulinna oli Munchi suuremaks austajaks Norra Rahvusmuuseumi direktor, kelle teeneks tuleb lugeda selle suure kunstniku vääriiline esindus omamaalises muuseumis. Mainitav oleks veel Norra rahvuslikult omapärase ilmega kunstnik Gerhard Munthe, kellelt N. Triik Norras viibides kahtlemata on õppinud.

Kõnelda otsekohe mõjust, mida avaldas norra kujutav kunst Konrad Mägisse, oleks ehk liiga julge oletus, kuid kahtlemata on E. Munchi võimas looming arendavalt ning edasiviivalt viljastanud Mägi loomistungi. Aga märksa kõrgemalt tuleb hinnata seda otsekohest mõju, mida avaldas Konrad Mägisse Norra heroiline loodus, viies maastikumaalimisele kunstniku, kes varemini oli juba katsetanud pea kõigil kujutava kunsti aladel.

Norras on sündinud Konrad Mägil rida maastikke, mis kujutavad selle maa loodust ja punaste katustega norra majasid. Norra ajajärk kuulub K. Mägi kunstiloomingus esimese väärtusliku perioodina ajalukku.

Tolle ajajärgu esimese poole teosed kujutavad loodust reaalsemalt, kuna viimasel Norras viibimise ajal muutusid Mägi maastikud dekoratiivsemateks stiliseerimisteks, millele kunstnik tõuke sai arvatavasti norra jõudsasti arenevalt kujutavalt kunstitilt.

Kui ma Norrast sama aasta sügisel kodumaale sõitsin, andis Konrad Mägi mulle kaasa üle paarikümne maastiku, mis välja pandi „Noor-Eesti“ kunstinäitusele. Sel näitusel õppiski kodumaa Konrad Mägi kui suureandelist maastikumaalijat tundma, kuna varemini kunstnik oli kodumaal ainult nime järele tuntud, tema töid aga polnud seni veel keegi näinud.

Lõbusa seltsilisena armastas Konrad Mägi viibida Kristiaania lõbustuskohtades. Neist pidas Mägi kõige huvitavamaks turu all keldriruumides asuvat varieteed, omataoliste hulgas kõige alamajärgulist, kus „fratze sisselöömine“, nagu Mägi armastas ütelda, oli harilik nähtus. Kunstnikkudena esinesid laval sagedasti, kui päris „artisti“ enese nii täis oli joonud, et teda keegi äratada ei suutnud, mõni heahääleline uulitsapoiss, võõra juurde lauda istuti luba küsimata. Mind esimest korda sellesse asutusesse viies jutustas Mägi, kuidas tema ühes 1905. a. emigrandi hr. M-ga selles varietees eestlastest lugupidamise jalule oli seadnud. Tekkinud tüli ja mõlemad suguvennad peksnud saali tühjaks. Võimata see ju polnud, sest et emigrant hr. M. oli tüse, raudsete musklitega mees ja ka Konrad Mägil ei puudunud, hoolimata ta väikesest ning kühmakast kasvust, füüsiline jõud ja teatav oskus.

Kiirelt möödus 1910. a. suvi kaljulises Norras, aga mälestused ei kao. Veetlev on selle maa mõju. Suurelt on ta mõjustanud Konrad Mägi esimest, kunstnikuks saamise perioodi. See mõju ei ole vist vähem kui Itaalia reisi oma Mägi kunstilises loomingu. Kuna teised meie kunstnikud, kes Norras viibisid, nagu J. Koort, A. Tassa, ei ole sealt kaasa toonud ei edasiiviivaid mõjusid ega leidnud seal elades suuremat hoogu loomiseks, tuleb N. Triigi kohta teha erand, nagu ülal märgitud; aga täiel määral on Konrad Mägis Norras kunstnik arganud, kelle loomistung oli suur, ja selle tagajärjel on ta jätnud meile rea häid maastikke. Võimalik, et Norras ainult väljenduse leidis see kunstienergia, mis kunstnikus varemini Pariisis ja mujal oli kogunenud ning koondund, kuid selle ilmekas teostamine on paigaliselt siiski Norraga seotud. Norra looduses on ju nii loomulik suure maastikumaalija ärkamine: selle veetlust ei kustuta aastaid kestnu eemalolek.

Bernhard Linde.

Sensatsiooni-ajakirjanduse vastu.

Eesti Õpetajate Liidu juhatus poolt korraldatud II kasvatusteaduslikul nädalal (algas 17. aug., lõppes 25. aug. s. a.) võeti vastu resolutsioon sensatsiooni-ajakirjanduse kahjuliku mõju kohta noorsoo kasvatuses. Täites kasvatusteaduslikust nädalast osavõtjate soovi, toob E. Õ. L. juhatus siinjuures tähendatud resolutsiooni:

„Osavõtjad teisest kasvatusteaduslikust nädalast (u. 300 õpetajat) leiavad üksmeelselt, et suur hulk meie ajalehti ja ajakirju on sihilikult andunud kõmuvõtetele, täites väga suure osa ruumist olu eitavate nähtuste kirjeldamisega niisugusel kujul, mis just kaasa aitab nende nähtuste kasvamisele. Eriti hävitavalt mõjuvad meie ajalehtede kõmulised lood kasvavasse noorsoosse, rikkudes nende kõlb-

list tunnet, saastates nende hinge. Õpetajad, kes peavad valvel olema rahva, eriti noorsoo hingelise kasvatuses, ei tohi siin kauemini jääda tummadeks pealtvaatajateks. Nende kohus on avalikult välja astuda sarnase kõlblise kuritöö vastu ja igal võimalikul juhtumisel rahvale selgitada, kuhu see teda viib. Nädalast osavõtjad õpetajad avaldavad oma sügavat põlgust rahva hinge saastajaile ja kutsuvad üles õpetajaid ja kõiki ausapüüdelisi inimesi vastu töötama rahva kõlblust hävitavaile püüetele: kõikide võimalikkude abinõudega kuni säärase ajalehtede ja ajakirjade boikoteerimiseni, kus kõige rohkem aset leidnud inetu mürgistustöö. — Käesolev resolutsioon saadetakse avaldamiseks kõikidele Eesti ajalehtedele ning ajakirjadele ja teadmiseks Riigikogu rühmadele, Vabariigi Valitsusele ja Haridusministeeriumile.“

E. Martinson,

E. Õ. L. esimees ja II kasvatusteadusliku nädala juhataja.

J. Rummo,

E. Õ. L. sekretär.

Kirjandusline ülevaade.

O. Luts: Iiling. Romaan. „Noor-Eesti“ kirjastus, Tartus 1924. 235 lk.

Õeldakse, et iga tõeline kunstitöö rikastab lugejat millegagi, olgu see siis mingisuguse meeleolu, pildi või elamuse näol, mis valdab teda teose lugemist, vaatlemist lõpetades või kajastub ta hinges veel kauge aja tagant. Kas Lutsu vastne romaan on kunstitöö või mitte, see küsimus jäägu praegu lahtiseks, ent oli miski, mis valdas mind teose lugemisel: ma tundsin end uuestisündinuna või kuhugi langenuna. Igatahes sündis mu meeleolude-vallas midagi ootamatut, midagi liikumahakkavat. Võib-olla olid seal olemas juba sellekohased eeldused, oli tarvis vaid tõuget, ja see tuli O. Lutsu „Iilingu“ näol. Tuli kui tõeline iiling-tuulehoog ja puudutas mõõdukes mind, tulles teadmata kust ja minnes teadmata kuhu...

Mispärast meeldivad O. Lutsu teosed? Üldiselt küll sellepärast, et nende iseloomulisemad omadused on meeldivad: jutustamine on elav ja hoogus, tegelased on mingisuguste eriliste koomiliste külgedega, nende elujuhtumused mitmekesised ning nende kõne on huumoririkas.

On kahtlane, kas Lutsu vastne teos „Iiling“ tõmbab nende omaduste poolest. Mulle näib, et viimase veetfus peitub milleski muus, nimelt ta peakujudes, mis on tõstetud huvitavalt esirinda.

O. Luts on „kirglik elukäikude jälgiija“, nagu tunnustas ise hiljuti ühes ajalehe-artiklis. „Nad (elulood) mõjuvad minu peale just kui nõidus,“ ütles ta ja jätkas veidi edasi: „Tõesti, inimese huvi biograafiatele on suur.“

Et Lutsule on kõige „huvitavam asi siin ilmas inimene ise“, siis armastab ta vaadelda inimesi nende igapäevastes juhtumustes, muredes ja rõõmudes. Kirjaniku ja tema tegelaste vahekorid on ikka lähedane ja sõbralik. Ta on ise üles kasvanud tavalikkude inimeste — käsitöölise ja ametnikkude — seas, ja eriti need on huvitanud teda ka kui kirjanikku. Ta tegelastel pole suuri ideaale, vaid nende huvid ripuvad ära heast ametist ja korralikust kõhutäitest. Nagu see keskpärase väikekodanlusega pole olnud kunagi teisiti. „Ta on neile ja nemad temale lähedad kõige

oma väikese ulatusega ja teadvuseta elamisega, juhuslike voo-
ruste ja nõrkustega," ütleb Ed. Hubel. Ja see kõik köidab kahtlemata lugejagi huvi!

Kirjanikuna asetab Luts inimese esiplaanile, kõik muu omab kõrvalist tähtsust. Sellepärast ei ole ta teostes sotsiaälset miljööd, ühiskondlikke intriige, teatud ajaloo-käikude kajastusi. Luts jälgib inimese elu bio-
graafilises järjekorras, ilma üht sündmust või juhtumust esile tõstmata, laiemalt välja maalimata. Ainult möödudes heidab ta pilke ühiselulisile nähtsusele, nagu need olid üksikul silmapilgul, nagu nad mõjusid kuidagi tegelase peale. Ent lähemast vaatlusest ja eriprobleemide käsitlusest on ta päris kaugel. Talle pole tähtis ühiskond, vaid selle produktid.

Ta aineid võiks nimetada peaaegu perekondlikeks, sest need on tõusnud ikka koduselt pinnalt, perekondlikest vastoludest, mehe ja naise suhetest, lastest jne. Ta ained ei ole peaaegu kunagi aktuaalsed, välja arvatud mõni följeton, vaid memuaarilised. Juba oma kirjandustoodangu algas ta noorpõlve mälestuste jutustamisega. Ja seda on ta toodang olnud ikka, olgu töö näiline vorm missugune tahes.

Peaaegu kõike ülal-allakriipsutatut sisaldab eneses O. Lutsu vastne romaan, öieti ta esimene romaan, kuna ta oma senised tööd on nimetanud ikka mõne teise nimega — pildid, kirjad või jutustus, novell jne. Selle teosega on tahtnud kirjanik pakkuda vist mingi suurema läbilõike inimese elust. Ta „liling“ on õige laia inimhulgaga ning keerulise sündmustikuga. Sellest siin anda mingit ülevaadet on sellepärast kaunis raske.

Lühidalt esitada võime ainult kahe peategelase elukäigu.

Ühe jõuka talu perekonna-vanemad — isa ja ema — on surnud ning järele jätnud kaks väikest last: Elmari ja Anna. Nad jäetakse ühe onu (Mart Pruuli) hoolde kasvatada ja koolitada, sest neist peavad saama haritud inimesed, nagu on õndsas isa tahtmine — poeg peab lõpetama ülikooli, tütar keskkooli. Poeg on pääsnud küll juba gümnaasiumi, ent tal ei edene õppus. Ta astub siis erakooli, hiljemini mõtleb kõige paremini edasi jõuda tundide võtmisega, ja lahkub koolist üldse. Tal puudub huvi asja vastu. Ta nõrk ning paindub iseloom kisub teda mujale. „Head sõbrad“, kellega ta tutvub linnas elades, veavad teda mitmesuguse kahtlase kuulsusega seltskonda. Ta armastub ärimelhe Tiikmanni kergemeelsesesse tütresse. Umbes samal ajal mõtleb ta lõpetada keskkooli eksternina, käib mitmel eksamil, kuid kukub ikka läbi. Ta vahetab tunniandjaid, ent vaevalt toovad need parandust. Vahekord armukesega aina süveneb ning nõuab suuremaid kulusid. Ärimees ja ta pillaja tütar oskavad elukogematut ja saamatut noormeest eneste võrku tõmmata. Elmar Lipstok peab Selma Tiikmanniga pulmad. Väimees tõuseb ühtlasi äiapapa ettevõtete osanikuks. Ühel päeval on aga „elukutseline pankrotti-kukkuja“ Tiikmann jälle sees, noormees puupaljas. Ärimees pöörab ühes tütreaga talle selja. Lipstok mõtleb enda uputada, ent asub siis õe juurde maale elama.

Sealsamas on aga teine paralleeljoon:

Anna Lipstok töötab, rühbib, õpib, tal on kindel ja mehine, suurt aukartust ja lugupidamist saavutav iseloom. Ta alustab oma õppust suure usinusega ja jõuab kiiresti edasi. Kooli lõpetab hõbe-aurahaga. Kuid kiusatus, kirjaniku poolt nimetatud iiling, ei mõõdu temastki puutumata. Linnas advokaat Lange korteris pansioonil olles äratab ta vanamehe ihasid, kes ühel üksildasel päeval ta kallale ette võtab tormikäigu. Tütarlapse au rikundub. Ennast ikka kõrgelt hinnates kannatab ta nüüd hingepiina. Teda armastab kodukoha noor abiõpetaja Lillep, kuid Anna ei pea end enam selle vääriliseks ja põgeneb. Kuid õpetaja tabab teda. Anna pihtib, õpetaja peitub. Suurest valust vallatuna kaob siis Anna Venemaale. Hiljemini saab õpetaja oma egoismist üle, otsib Anna üles ja toob ta mõrsjana enese koju. Annast saab korralik perenaine ja hea aste ema.

Väga tähtis on see mõte, mis väljendub kahe esitatud kõrvujoone kaudu. See juhtmõte on, et noor inimene peab läbi käima elueksimustest, et leida ise tõe ja kindlust oma elu juhtimiseks. Niikaua kui teised sind juhivad ning sul enesel iseloom puudub (nagu Elmar Lipstoki puhul), võid kukkuda kõige suuremaisse kuristikesse, võid võtta poolhaigena ja väsinuna eneselt elu, sest sul pole enam jõudu ja julgust edasielamiseks.

See põhimõte määrab ära osalt ka teose kompositsiooni. See on enne kõike Elmar Lipstoki biograafia. Romaan algab kui tõeline eluloojutustus: „Elmar Lipstok sündib jõuka taluomaniku esimese lapsena kodumaa rikkamas maanurgas...“ ja lõpeb kui mingi romantiline mälestus: Jälle mõõduvad talved ja suved. Elmar harib põldu ja kasvatab karja nagu mõistlik põllumees kunagi. Alul peetakse teda omaste poolt teravasti silmas, ent aja jooksul lödveneb kontroll — „poissi“ võib usaldada. Siis kasvab talle habe, ning muutub Elmar Lipstok maameheks niihästi välimuselt kui sisemuselt. Ainult mõnel sügisööl, kui väljas vinguvad kõledad tuulehood, ärkab ta voodis, kuulatab ja sosistab: „See on iling, see on iling — kui hea, et see mind enam ei puuduta!“

Kas ei ole see mingi uus „Villem Elgas“, ülemlaul sinisest rukkilildest?

Mis sündib peale seda, polegi enam niivõrt tähtis. Peale Lipstokkide eluloo jutustuse pole enam mõõduandev, mis saab ühest või teisest jutu- tegelasest, kuigi oma harjumuse järele annab Luts ka neist mingi lepitava lõpp-akordi. Kuid viimane asjaolu suurendab veel enam hädaohtu, mis ripub ähvardavana Lutsu teose kohal — tendentslikkus.

Vaadakem, mäherdusi psühholoogiliselt hädaohtlikke samme teeb Luts. Ta laseb noore neiu vägistada, selle peigmehe pettuda, kuid hiljemini paneb nad jälle paari. Kogu aeg on kasvanud meis tundmus, et Anna jääb truuks üksindusele, vähemalt tõukab tagasi õpetaja Lillepi käe. Kui ta aga siiski soodub oma järele ilmunud kosilasele, siis valdab see teade liiga ootamatult lugeja. Kirjanik pole näidanud Anna meeolude muutumist, ta pole isegi kirjeldanud, kuidas veeđab Anna oma aja Vene- maal. Sama nõrk on Elmari „mõistlikuks põllumeheks“ saamise lugu. Elmari iseloomult võiks seda vaevalt loota, vähemalt pole kujutatud sellekohast arenemist.

Ka teiste tegelaste saatustes kangastub mingi mage ja kulunud ilme. Nimelt ei sobi need lõpp-akordid, mis annab Luts oma harjumuse järele. Anna võrgutaja advokaat Lange elulõpp läheneb tema hingepi- nade tõttu, ta kergemeelset tüdart ootab uuiltsa-naisterahva saatus jne.

Mulle meeldib, et käsitellakse inimeste iseloomu-küsimusi, sest elus on need väga tähtsad, kuid see pole sugugi hea, et seejuures saadakse pinnapealseks ja tendentsiliselt pealekippuvaks. Igal juhtumusel takistab see kunstilist meeldivust.

Kui palju on meil kujutatud nõrku tüüpe! Elmar Lipstok, Andres Süvalepp, Taavet Soovere, Hermann Timp, Katku Villu — need nimed on ainult juhuslikud näited uemast kirjandusest. Ja sarnaseid leidub igal kirjanikul. On arusaadav sellepärast, missuguse huvi ja aukartusega vaatleme neid kjusid, mis tugevad ja ettevõtlikud. Mitte asjata ei lähene me mõnele Kivikase või Rohti teosele iseäralikult sooja tundmusega. Me leiame sealt ju ometi midagi julgemat. Ka Lutsu „iling“ meeldib meie vististi sellepärast, et seal leidub sarnase mehise naise tüüp, kui Anna Lipstok.

Luts on pakkunud „ilingus“ elu ja inimesi haruldaselt mitmekesisel kujul. Ainult nimesid nimetades saame juba pika rea: sugulased, onud, tädid, onupojad ja täditütred; pastorid, köstrid, kooliõpetajad, ärimehed, advokaadid, apteekrid, kunstnikud, metsavahid, metsaülemad jne. Väike- kodanlus on esitatud siin kogu oma elulõbu ja elutraagikaga, kõige vast-

olude ja pahedega, alates kirjakeelt kõnelevast linnakodanikust kadaka-saksani ning pajuvenelaseni — lühidalt, valik on lai, vaadelge, keda soovite!

Kuid see asetab ühe hädaohu, mida tuleb võtta kaunis tõsiselt. Oleme saanud suure ringi tegelasi, kes mööduvad meist kui karnevalis. Ent kõigi nende elusaatuse kujutamiseks näib olevat vähe romaani 235-st leheküljest. Kinolindilise kiirusega jooksevad me silmi eest mööda üksikud pildid ja olukorrad, mis peavad andma mingisuguse selgituse tegelastest. Kahtlemata saame meie käsitluse enam-vähem igäühel, kuid see tundub napina ja ühekülgse. Jutu raamid on niivõrt väikesed, et lasta teotseda igäühel isiklikul initsiatiivil. Kahtlemata tundub puudujääki.

Kõige reljeefsemalt on tulnud esile küll õe ja venna kuju. Antud rahvarikkal tagaseinal teevad nad esimesi elusamme. Me tunneme esialgu neid vähe, sest et nad elutee alul, kuid nende hilisema tegevuse puhul saame neist kindlad ja omapärased, kuigi kunstiliselt puudulikud inimkujud.

Tundub, et kirjaniku kõige suurem jõud on peitunud nende kujutamise puhul selles huvis, mis tekib lugejas: Kuis rabeleb välja Elmar Lipstok sellest võrgust, mis on keerdunud ta ümber? Kui tugevana suudab Anna põgeneda armastava mehe eest? Määrast jõudu ja eneseteadvust avaldavad nad sel puhul? Igatahes veetles mind see põnevus, millel on sees otse dramaatiline hoog. Dramaatilisus valgustab kõige heledamalt niihästi neid kui kõrvalisi tegelasi.

Vaadelgem õpetaja Lillepi pettumust peale Anna eneseväljendust, mis osutub kaunimaks kohaks teoses nii dramaatilise intensiivsuse kui ka psühholoogia plastilise väljenduse poolest:

„Kuidas? Kuidas?“ kahvatab Lillep, vahtides pärani silmil neiu poole. „Mis te ütlesite, Anna?“

„Ma ütlesin kõik.“

„Ütlesite kõik... ütlesite kõik...“ pomiseb noormees, ning siis otsekui tõrjudes jälke viirastusi: „See pole võimalik! Te valetate enda peale!“ Siis vaiksemalt, kuid karmilt ja pühalikult: „Kas võite seda vandega kinnitada, et see tõesti nii on?“

„Jah. Ma mitte ainult ei või, vaid pean seda. Ma iialgi ei suuda petta teid!“

„Issand Jumal!“ langeb Lillep puutüvele ja haarab pea käte vahele. „Sina, kõigi aegade tunnismees, millesse pean ma nüüd veel uskuma peale selle? Anna, kelle puhtuse nimel oleks iga minut läind märtrisurma — isegi tema... on olnud kellegi teise päralt! Peas hakkavad taguma Amose ja Jesaja kaljurasked sõnad.“

Kui ärkab — on Anna tema kõrvalt kadunud.

Haarab noore kuuse enese kõrvalt, rebib üles ühes juurtega ja virutab vastu maad; hüüab tormiseid sõnu esimesse hommikutuulde. Siis jälle istub puutüvele ja vajub ükskõiksusse, millest teda äratavad tuulepuhanguil kord kõvenevad, kord nõrgenevad kellalöögid kirikumuõisast.

Kus ta on? Miks helistatakse täna nii vara?

Ah, jaa, jaa. Aga kus on Anna?

Sammub metsamaja poole, ilma et isegi teaks, mis seal tahab teha. Poolel teel märkab, et on kaotand kübara, läheb tagasi, tammub-mõttetult ringi, püüab meelde tuletada, miks jälle on endisel kohal.“ (Lhk. 162 — 163.)

Peale seda ja veel mõnd teist järgnevat lehekülge tõuseb otse aukartus kirjaniku kujutusvõime ja psühholoogia tundmise vastu.

Lutsu eriline jõud seisab ta kujutamisoskuses. Tal on hea voorus: oskab paari sõnaga anda tegelastest ja olukorrast selge pildi. Ta lausel on omadus karakteriseerida lühidalt ja hästi, otse alul anda tutvustus tegelasist, ja sageli iseloomustada koomilisi külgi. Kui kena selle poolest on näiteks „Andrese elukäik“!

Tegelaste liigutuste ja miimika tähelepanemiseks on ta alati valmis. See alatasane tähelepanek võib tunduda teinekord isegi tüütavana. Kirjeldades või kujutelles jääb kirjanik varju oma lähema arvamise ja analüüsiga, ja see on Lutsule alati nii iseloomustav, nagu Kivikasele alalõpmata korrumptamine, targutamine ja analüüsimine. Mõtted ja selgitused, mis tuuakse kuuldavale, tulevad ikka otsekui tegelaste mõtte- ja meeleolude-ilmast.

„Iilingi“ loodusekirjeldused on eriti väikesed, kuna nad mäletavasti „Andrese elukäigus“ olid hoopis suuremad. Ainult lause, paar rida, mis antud nagu möödudes, olles enamasti ikka kõige tihedamas ühenduses ainega.

Luts oskab jutustada huvitavalt; selles peitub tema imeliku veetluse põhjusi. Ta ei keri jutustuslõnga mitte talunaiselikult venivalt, nagu arvatakse olevat see sageli ladusaks jutustamiseks ja mingiks vooruseks, vaid lühidalt, kergelt ja omapäraselt. Sellel on juures küll sageli vesteline maik, mis alandab head tooni, kuid ikkagi on see algupärane. Lutsu stiilil on kindlad isikulised piirjooned, nii sõnajärjestuses kui dramaatilis-epilises ilmes, ja see tähendab palju. „Iilingus“ tundub Luts veidi moderninagi, kuna ta tarvitab võrdlemisi vähe tagasõnu ning järjekindlalt lühemakujulist mineviku partitsiipi. —

Meie paari viimase aasta jutukirjanduse määravad ära peaaesjalikult viis nime: A. Kivikas, J. Kärner, O. Luts, M. Metsanurk ja R. Roht. Neist ei seisa Luts mitte viimasel kohal, nagu alfabeetiliseltki, kuid tas sisaldub kalduvusi ja nõrkusi, mis omased tema teistelegi kaaslastele. Produktiivsus, ajakohaste meeleolude kajastus, vastutulelik lugejate maitsele — see iseloomustab küll kõiki mainitud, meie nooremaid ja tänapäeval tooniandvaid kirjanikke.

Juba see tööviljakus, mis lubab turule saata aastas 1 — 4 teost (Lutsul ilmusid möödunud aastal järgmised tööd: vestekogud „Kirjamapp“ ja „Tulilill“, Tootsi-seeria järg „Äripäev“ ning romaan „Iiling“), tõendab, et kirjanikul pole mahti kaua püsida oma ainete väljatöötusel. On otsekui moonamehe traagika, saata oma lapsi poolalasti maailma mööda laiali, teenima omale leiba. Vaevalised olud ei võimalda, et isa võiks saata oma lapsi eluteele täielikus varustuses...

Kui palju ühist traagikat leidub moonaka ja kirjaniku loos! Mé mõistame seda saatust, ent oleme jõuetud selle parandamiseks.

Arthur Roose.

Vastuseks arvustajale.

Peale suvist eemalolu Tartust on nüüd allakirjutanule näppu puutunud „Eesti Kirjanduse“ k. a. nr. 4, kus prof. J. Mark esitab uurimuse „Leksikaalseist vahetõdedest eesti murretes. I. Analüüs“ kohta arvustuse, mis näib sisaldavat peajoontes kõige selle, mis J. M. esile tõi selle väitekirja sõelumisel mullu sügisel. Siin on avaldatud kaunis koguke sisulisi kohendusi ja teosele kasuks olevaid täiendusi, samuti kui on erandilise hoolega võrreldud algtekstiga tsitaatisid ja viiteid ning on parandatud trükivigu ja muid komistusi, mille eest allakirjutanu küllaldaselt ei suuda tänutunnet avaldada. Kõige selle kõrval leidub aga ka mõnda, mis kutsub vastuväidetele ja õiendustele.

Lk. 154 tähendab prof. M.: „Kuid aine, mida see uurimus käsitleb, ei ole „soomesugu keelte uurimisalal“ mitte siiski uudiseks, nagu autor „Sissejuhatuses“ lk. VIII arvab,“ ja toob võrdluseks Ahlqvisti „Die Kulturwörter“, Karjalainen „Wie ego im ostjakischen die verwandten benennt“, J. Melich'i „Szláv jövevényiszavaink“, ning lisab juurde: „Muidugi ei leidu meie keelkonna alal täitsa samasugust teist teost, nagu vennalikult üksteise nägu on häälikuajaloolised uurimused läänemere soome keelte alal.“ Allakirjutanu, et mõista kuidagi esitatud vastuväite põhjust, sest just viimases lauses avaldatud mõttes ongi ta tarvitanud „Sissejuhatuses“ järgnevat lauset, selle eelosa ainult vabandusena tuues, rõhutades aga järgnevat poolt: „Et aine on vähemalt soomesugu keelte uurimisalal uus, tundsin küll mitmel korral kahitlust selle valiku otstarbekohasuses.“ Oponent on asjata piinlikult otsinud siit suurt žesti. Tuleb aga siiski mõnda, et teatava keele sõnavara differentseerumist keelegeograafiliselt pole vähemalt meie keelkonna suhtes varemalt ilmutatud. — Mis puutub allakirjutanu „teise eksiarmisse, nagu oleks alles (minu harv., A. S.) viimisel ajal märgata kalduvust „teatavate keeleliste üksiknähtuste uurimise poole teatava keele kõigis murdeis või isegi teatavas keelkonnas“ (lk. 154), siis tähendan, et igauhele, kes loeb tervet teksti ennast (lk. VIII), mitte aga lause katket siin tsiteerituna, peaks küllaldaselt selguma, et sugugi ei ole esitatud üksiknähtuste põhjalikumaid uurimusi ka varemalt. On ainult tähelepanu juhitud sellele tõsi küll alles nõrgalt märgatavale kriisile uurimisainete valikus, mida omal ajal ka kadunud prof. Ojansuu on rõhutanud mitmel korral suusõnaliselt. Asjata tsiteerib J. M. sel puhul pika rea üksiknähtuste uurimusi, mis vaevalt on kellelegi uudiseks.

Uurimuse olulisema osa — eesti sõnavara jagunemise jälgimise puhul esitab prof. M. võrdlemisi väheseid märkusi. Ta ütleb m. s.: „Art. 2-st on jäänud ära *hämariik* [täendusēs 'eha', A. S.], mis meil F ä h l m a n n i tuntud muinasjutustki „Koit ja Hämariik“ juba tuttav“ (lk. 155, kesk.). Tuletame siin arvustajale meelde, et uurimuse aine on leksikaalsed vahekorrad eesti m u r r e t e s, nii et ainult kirjakeeles kuidagi arenenud ¹⁾ nimetused ei kuulu arutusse. — Liialdav on ka J. M. väide (seals.), nagu oleks autor „kalduv seadma *koj* (: *koj-valge*)“ algs. tähenduseks 'Abendröte': seda võimalust peab autor nimelt just küsitavaks (vrd. teksti lk. 6, all). — Mida J. M. arvab (sama lk. allp.) *muda* sõna neljandaks, autoril mitte erinevaks tähendusevarjundiks (lauseis nagu *põld on mudane, maad mudale tallama*), on ju ilmselt sama, mis teoses punkt c) nimetatud tähendus 'Kot', 'pori'. Ka ei ole autor sugugi väitnud, nagu poleks *muda* tähenduses 'Kot' eP-s vanemal sugupõlvel sugugi tarvitusel, vaid on nimetanud, et see esineb mainitud tähenduses „eriti vist linnakeeles ja eP-s (ka eL-s) nooremal sugupõlvel, paiguti (Hall) aga ka hariliku, juba vanema sõnana“ (lk. 17). Et meie eesti soost linnaelanikud on maaga väga tihedalt seotud ²⁾, ei keela veel kaugelgi mitte nende keeles mingi sõna teatavat, maal vahest haruldast tähendusevarjundit hakkamast eriliselt levima või isegi täiesti uut kujunemast. Kõige selle põhjal, võrreldes ka veel korraks Leks. vah-s esitatud *muda* sõna tähendusi eestis ja ka lms. keeltes, kalduks allakirjutanu ikkagi oletusele, et „*mudà* . . . oleks siis eestis

1) Sõna *hämariik* tähenduses 'eha' (Abendröte) on teatavasti seletatav Fählmanni osalt puuduliku rabvakeele tundmisega.

2) Ometi on 32% meie linnaelanikkudest sündinud linnas (Statistiline album, I vihk, kaart 20—21); Tallinnas (ja ka Tartus) muidugi rohkemal määral.

algsest esinenud tähenduses 'vees olev, veealune põhimuda'. — Tumedaks jääb, miks soovib prof. J. M. autorile *tera* ja *teras* sõnade ühendamisel semasioloogilise vahekorra selgitamiseks esitatud saksa *Stahl* ja *Stachel* asemel pigemini võrrelda sõnu *hari* ja *harjas*? (E. Kirj., lk. 155). — *Isa* sõna kõrvaltähenduse 'Männchen, männlich' nimetamist ülemaal (vt. E. Kirj., lk. 156, ülal) ei tarvitsenud autoril sisuliselt kuidagi. Kuid asjatu on ju vaielda nüansside üle. Ka Ojansuu ülestähenduse *edzä* puudumist ei pea allakirjutanu sugugi tähtsaks ja seda *dz*-list kuju ka mitte nii väga „häälikuliselt huvitavaks“, teades *dz* (*DZ*), *tz* ilmset sekundaarsust eL-s suuremal osal juhtumustest (millega sugugi ei ole kindlalt eitatud, et see vahest teatavais sõnades kajastab ka vanu suhteid): (Sangaste) *tsirèl*, *tsisask*, *tsädè* (ka Valga teatri nimetusena), mujal *tüd'zeve* 'tüise' (vrd. v. *θυοικιῶν*), *mud'zù* 'musu, suudlus', *tüdzì* g. *tõdzi* 'toos', *hüdzì* jne. — Kõnesoleva väitekirja olulisse (eesti) osasse vähegi süvenenule on selge, et autor, igas artiklis välja minnes teatavast kindlast mõistest, ei ole kuidagi võinud artiklis 85 (lk. 145 jj.) 'kleiner Heuschöber, Heuhaufen' *saad*, *ruga*, *labu* ja teiste heinahunnikute nimetuste arutusse kaasa tõmmata nimetust heina *rõuk* (kuidas heinu ei panda eP-s mitte ainult kohati, nagu J. M. arvab, vaid uuemal ajal, eriti põllu- ja arümaa heinu, väga laialdaselt), mille ehitus ja laad on hoopis teissugune. Siis oleks tulnud ju arvesse võtta ka nimetused *aunad*, *kärbised*, *mügamused* (*mügame*) ja isegi *kuhjad*! — *Tulp* sõna etümoloogia on autoril selgunud M. Veskest olenemata; vastasel korral oleks see muidugi nimetatud.

Et autor pole kõnesolevas uurimuses tarvitanud soome murrete käsikirjalisi kogusid, on teose raamide kui ka töötamistingimuste seisukohalt täiesti loomulik: neist kogudest saadavad kasud eesti sõnavaraliste vahetõrgete selgitamisel ei oleks kuidagi üles kaalunud selleks tarvismineva aja kulu. Autor oleks siis pidanud veel praegu tööd viimistlema (mis oleks raamatule endale ja ka kirjutajale olnud muidugi kasuks) ja vastuvõttelejal oleks siis vaevalt mahti olnud praegu uurimiserännakul viibida. Olgu meelde tuletatud, et selle väitekirja käsikirja valmistamiseks oli autoril tarvitada, olude sunnil, ainult 5—6 kuud¹⁾ (mille jooksul ta pidi tegema ka muud tööd, eriti teenistustööd), trükkimiseks aga (meie halbades trükioludes) pisut üle 2 kuu! Oleks aga allakirjutanul tarvitada olnud sama aeg, mis omal ajal lugupeetud oponendil (vähemalt 3 aastat kirjutamiseks ja vähemalt 1 a. trükkimiseks, vrd. Die Possess.-suffixe i. d. uralischen Sprachen I, lk. V—VI), poleks meil praegu tarvis siin kaugeltki nõnda pikalt vaielda. — Tundub ime-lik, kui prof. J. M. järeldab autori puudulikku kirjanduse tundmist (E. Kirj. lk. 156, all) asjaolust, et ta sõnade *läte*, *voon*, *ori*, *kätki* ja *kütke* puhul pole nimetanud nende sõnade varemalt juba Setälä poolt (ÄH) tehtud rinnastusi läänemeresoome vastetega; arvustajal peaks olema mõlema autori ühendusi võrreldes ometi selge, et allakirjutanu on tarvitanud osalt uuemaid, suuremalt jaolt täielikumal allikaid, ja et need lihtsad, ilmsed rinnastused ei paku iseenesest midagi säärast, et nende puhul iga kord veel tsiteerida või nimetada võrdlusi, mis tehtud on meie töömail töötajatele kõigile niivõrt käsiraamatuks saanud teoses nagu Setälä Yhteiss. Äännehistoria²⁾. Kui üldse puudutada ette-

1) 15. dets. 1923 — mai lõpp 1924.

2) Prof. Mark aga on omas väitekirjas talitanud teisiti: on võtnud Setälä ÄH-st näiteid liivi keele kohta, ei ole seda allikat aga peatüki alul olevas allikate nimesükus mitte maininud. Vrd. selle kohta: Ketunen, Virittäjä 1923, lk. 132 (ülal) ja J. M. vastus, Vir. 1924, lk. 116.

heidet kirjanduse mitteküllaldases tundmises, on see igale uurijale teataval määral omane puudus muidugi väga soovimatu, kuid mitte suuremal määral kui elava keeleainestiku tundmise puudus ja teatav kitsas, dogmaatiline arusaamine kõnekeele nähtustest ning muutustest, mis harilikult on omased kirjanduse põhjalikkudele tundjatele. Mõlemat aga ühevõrra valitseda on võimalik väga vähestele. Ei või ka kahte arvamist olla, kumma tundmine on hõlpsam. — Sõna *sirk* puhul süüdistab J. M. prof. Kettuneni ekslikus teatamises (vt: Eesti Keel III, 120), et allakirjutanu on enne väitlemise algust õienduse teinud selle sõna kohta täies ulatuses, ja tõendab, nagu oleks õiendanud ka autor (Eesti Keel III 138) „teisiti kui enne väitluse algust, minu [s. o. J. M.] märkusest väitlusel midagi tähendamata“. Imelik, et siin eksivaiks peetakse kahe inimese väidet, vähematki ei kahelda aga vastupidist mäletava ühe isiku meelepidamisvõimes. Allakirjutanu kinnitab siin veel kord, et ta väitlusel nimetas peale soome vaste ka karjala, aunuse ja vepsa vasteid, nagu see tal siis oli ka kirjutatud väitekirja kaasas olevasse eksemplari köidetud valgele lehele. Muidugi ei olnud tarvidust siis tsiteerida ka selle rinnastuse esinemispaika täpsalt (mis hiljemini Eesti Keeles III 138 tehtud). Üldse kõik rinnastused, mis Y. Wichmann on teinud FUF XI ja milledest tähtsamad hiljemini on mainitud Eesti Keeles III 135—8, sattusid autorile silma kõik mõni päev enne väitekirja kaitsmist. Ja väitluse alguses esitas väitleja suusõnaliselt ainult need parandused ja täiendused, mida pidas kõige olulisemaks¹). Kui aga prof. M. arvab, nagu oleks alles tema esimesena juhtinud väitleja tähelepanu Y. Wichmannil FUF XI tehtud rinnastustele (*tsirk*, *kuklane* ja *hägä* puhul), kuidas seletab ta siis muid Eesti Keeles III lk. 135—8 mainitud Wichmanni rinnastusi *käbi* ja *tõru* puhul? Ja kui ka lõpuks allakirjutanu mõnd oponendi märkust väitlusel tähele ei pannud resp. endale mälestuseks ei saanud noteerida, siis teab ka prof. M. selle põhjusi väga hästi, teab nimelt, missuguses tervislikus olukorras allakirjutanal tuli end kaitsta.

Edasi kirjutab J. M.: „Missuguses ulatuses kaugemaid sugukeeli kaasa tõmmata, selle üle ei näi autor selgusel olnud olevat.“ Et see J. M.-l „ei näi“, ei saa siin kahjatselt muud pärata kui soovitada asjaomaseid kohti veel kord läbi lugeda. Kaugemaid vasteid on autor iga kord esitanud sel määral kui see vastaval juhtumusel tarvilik oli, mitte aga paindumatu põhimõtte järgi: kõik või mitte sugugi. Mõnikord on tsiteerimist määranud ära ka tüpograafilised olud. — Teiste teoste kaudu mingi autori tsiteerimist leidub mul ainult üks kord, mitte aga enam, nagu võiks selguda J. M. sõnadest, E. Kirj. lk. 158 („on tsiteerinud kirjutusi“). Käesoleval korral ei ole see meetodiviga sisuliselt mitte otsustav.

Teatavad tühemed ja ka eksitused, mis autoril leiduvad kaugemate sugukeelte vastete tsiteerimisel või nende poole juhatamisel, leiavad J. M. poolt asjata suurt rõhutust (vrd. E. Kirj. lk. 158). Nende tähtsus arutlusel oleva teemi seisukohalt on minimaalne. Nad ei ole ju toodud mingiks tõendamiseks eesti sõnavara jagunemise valgustamisel, vaid nende abil on püütud lugejale luua teatav perspektiiv, kergelt ära tähendada teatud jätkuvust minevikus; ka ulatuslikult kujundavad nad väitekirjast tähtsusetu osa. Väga hästi oleksid nad muidugi võinud ka

¹ Vähem olulisteks luges autor parandusi nagu FUF II ja JSFO. XXX, mida muidugi ka J. M. võis väitlusel teha (vrd. E. Kirj. lk. 160, joonelust märk.). Kahjatsen nüüd väga, et ma pole seda prof. J. M. suurt vaeva hiljemini nimetanud.

puududa. Ootaks, et teatava teose arvustamisel kõrval-asjaolusid ka vastavas proportsioonis käsitledaks. Käesoleval korral võis huviga oodata vastaspoolelt enam süvenemist töö pärisainesse, eesti leksikaalsete differentseerumiste ajaloolise jälgimise meetoditesse, keelegeograafilise uurimise viisidesse, samuti ka arvustavat sõna teatavate etümoloogiate puhul. Seda pole prof. J. M. poolt aga mitte tehtud või on tehtud väga vähesel määral.

Prof. J. M. nuriseb ka, miks olevat autor kord esitanud teatavate mõistete lähemates sugukeeltes olevaid nimetusi, mida eestis ei leidu, kord aga mitte. Ja neidki „muidugi mitte täies ulatuses“ (E. Kirj. lk. 158—9). Tähendatagu, et neidki (harilikult joonealustes märkustes või eraldi artiklite lõpul) on tarvilikuks peetud teatava perspektiivi omandamiseks, et mõne joonega tähistada, missuguse sõnavaraga on eesti teistest lms. keeltest lahkunud ja mil määral erineb ta neist praegu. Järjekindlust nende esitamisel võib nõuda äärmiselt geomeetriselt mõtleja. Ka täies ulatuses materjali esitamine pole olnud iga kord siin tähtis, seda enam, et siingi, nagu sõnavara alal ulatused üldse, piirid sagedasti tumenevad.

Arvan ikkagi, et sõnad *kohe* 'locker', 'kohevil olev, muhe' ja *kohkuma* 'ehmatama' ei ole teineteisest tähenduslikult sugugi „liiga kaugel“ (E. Kirj. 159), et neid ühendada; see peaks küll selguma, kui lk. (Leks. vah.) 157, 272 ja 68 esitatud sõnade tähenduslikke vahetusi kaaluda tähelepanelikumalt.

Edasi teeb prof. J. M. autorile etteheite, ta nimetavat kirjanduse-nimestikus kord ajakirjade juures ilmumisaega, kord aga mitte (E. Kirj. lk. 159, kesk.). Kuid on õige harilik pruuk, et ilmumisaega ei mainita väga tähtsate, sama ala õpetlastele üldiselt tuntud ajakirjade puhul. Ka tähendab arvustaja, et „Wiedemann'i eesti keele sõnastiku teise trüki ilmumisaasta pole mitte 1891, vaid 1893“. Õigus on meil aga kummalgi: selle sõnastiku esimene vihk ilmus 1891. a., teine 1893. a. Et raamatut kokkukõidetult tarvitatakse, on see väike ebatäpsus mõistetav. — Märkus N. Andersoni teose „Studien“ lk-de tsiteerimise kohta (E. Kirj. lk. 160, ülal) on asjatu juuksekarva lõhestamine, samuti kui nr-te õiendamine §§-ks (seals.).

Arvamine, nagu oleks meil sõna „talurahvas“ enam sakslaste ja kadakate keelele omane ja eesti maaelaniku kohta põlgliku tähendusega, põhjeneb küll vist prof. J. M. nähtavasti väga individuaalsel keeletundel. Muud märkused väitekirja keele kohta (E. Kirj. lk. 160, all) mõjuksid veenvamalt muidugi siis, kui arvustajal endal ei leiduks keeles seesuguseid komistusi kui *tarvitud* (E. Kirj., lk. 157, 20. r. ül.) pro *tarvitatud*, „Lühendused vt. Saareste teos lhk. XVII jj.“ (ib., lk. 154) pro „Lühendusi (või: Lühenduste kohta) vt. Saareste teost...“

13. IX. 25.

A. Saareste.

Eksitus „Koidula ja Almbergi kirjavahetuses“.

Lk. 67 on originaali segase vormi tõttu trükitud Koidula kirja all sõna „Kurat!“. Selle asemel peab seisma „Kuvat“, s. o. eesti k. „pildid“.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1925.

1925. a. alul ilmub trükkist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV—550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja kahes köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügilts otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. algkuundest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelse trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:::

Kõnetraat nr. 601.